

نور فاطمہ زہرا
سلام اللہ علیہا

کتابخانہ دیجیٹل
www.noorfatimah.org

مكتبة دار الفکر - بيروت - لبنان

حرانی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

علامه بحرانی

نویسنده:

مصطفی علامه مهری

ناشر چاپی:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
علامه بحرانی : آئینه ابرار	۹
مشخصات کتاب	۹
سخن پژوهشکده	۹
فصل اول : آغاز زندگی	۱۰
تولد باران	۱۰
سیمای روشن او	۱۱
از تبار قدسیان	۱۱
مرورید خلیج	۱۱
کانون درخشان	۱۲
سالهای تلخ هجرت	۱۲
فصل دوم : ایام سپید تحصیل	۱۲
چشمه ناآرام	۱۲
پژوهنده هوشمند	۱۳
بر شاخسار والای علم	۱۴
استادان	۱۵
شاگردان و راویان	۱۵
فصل سوم : ژرف اندیش عصر احیای حدیث	۱۶
بهار آور عصر خویشتن	۱۶
پاسدار حریم ثقلین	۱۷
مرزبان حریم قرآن	۱۸
حفظ حریم ولایت	۱۸
پیشگام در توجه به احادیث	۱۹

۱۹	شیوه تحقیق
۲۰	شکوفایی حدیث در بحرین
۲۱	دو هم سنگر
۲۱	سرشک دل
۲۲	گلستان علامه بحرانی
۲۳	فصل چهارم : نوری بر قلّه تقوا
۲۳	تندیس پارسایی
۲۳	زعامت دینی و اجتماعی
۲۴	رساله ای که نوشته نشد
۲۴	فصل پنجم : بوستان بهشت
۲۴	مجموعه نور
۲۵	تفرّجی در بوستان
۲۵	بوستانهای نه گانه
۲۵	بوستانهای نه گانه
۲۵	بوستان وحی
۲۵	بوستان وحی
۲۵	شیوه های تفسیری
۲۵	شیوه های تفسیری
۲۶	۱ . تفسیر با توجه به کلام معصوم (ع)
۲۶	۲ . تفسیر اجتهادی
۲۶	۳ . تفسیر به رأی
۲۷	۱ . البرهان فی تفسیر القرآن
۲۷	۲ . اللوامع النورانیّه فی اسماء علی و اهل بیته القرآنیّه
۲۷	۳ . المحجّه فیما نزل فی القائم الحجّه

۴ . نورالأنوار فى تفسير القرآن	۲۸
۵ . الهادى و مصباح النادى	۲۸
۶ . الهداية القرآنية الى الولاية الامامية	۲۹
بوستان توحيد	۲۹
بوستان نبوت	۲۹
مقدمه	۲۹
۱ . حلية الأبرار فى احوال محمد و آله الأطهار	۳۰
۲ . مصباح الأنوار و أنوار الأبصار فى بيان معجزات نبى المختار (معجزات النبى)	۳۰
۳ . وفاة النبى	۳۰
بوستان امامت و ولايت	۳۱
الف) اثبات امامت	۳۱
اثبات امامت	۳۱
از شماره ۱ تا ۵	۳۱
از شماره ۶ تا ۱۲	۳۲
از شماره ۱۳ تا ۱۹	۳۳
ب) فضایل و مناقب ائمه اطهار (عليهم السلام)	۳۴
بوستان معاد	۳۶
بوستان تاريخ و مقتل	۳۶
بوستان فقه	۳۷
بوستان حديث	۳۷
بوستان رجال	۳۸
فصل ششم : وداع تا بهشت	۳۹
درسى در واپسين روزها	۳۹
آينده نگرى	۴۰

۴۱	میعادگاه عاشقان
۴۱	فصل هفتم : یادگاران
۴۱	فرزندان پاک نهاد
۴۲	برادران
۴۲	از خاندان سید
۴۲	نوادگان علامه بحرانی
۴۳	کتاب نامه
۴۴	مؤسسه نور فاطمه زهرا سلام الله علیها

علامه بحرانی: آینه ابرار

مشخصات کتاب

سرشناسه: علامه مهری مصطفی عنوان و نام پدیدآور: علامه بحرانی: آینه ابرار/ سید مصطفی علامه مهری تهیه پژوهشگرده باقرالعلوم مشخصات نشر: قم حوزه علمیه قم دفتر تبلیغات اسلامی مرکز انتشارات ۱۳۷۷. مشخصات ظاهری: ۱۳۶ ص مصور فروست: (مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم ۵۷۹) (دیدار با ابرار) شابک: ۹۶۴-۴۲۴-۳۸۷-۰ بها: ۳۰۰۰ ریال؛ ۹۶۴-۴۲۴-۳۸۷-۰ بها: ۳۰۰۰ ریال وضعیت فهرست نویسی: فهرست نویسی قبلی یادداشت: پشت جلد به انگلیسی [the mirror of the good people] Mostafa Allame -ye Mohri Allame-ye Bahrani; Ayine-ye abrar. یادداشت: کتابنامه ص [۱۳۳] - ۱۳۶؛ همچنین به صورت زیرنویس موضوع: بحرانی هاشم بن سلیمان - ۱۱۰۷ ق -- سرگذشتنامه موضوع: مجتهدان و علما -- سرگذشتنامه شناسه افزوده: حوزه علمیه قم دفتر تبلیغات اسلامی مرکز انتشارات شناسه افزوده: سازمان تبلیغات اسلامی پژوهشگرده باقرالعلوم رده بندی کنگره: BP۵۵/۳ ب ۳۳ ع ۸ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۹۸ شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۴۰-۷۷ م

سخن پژوهشگرده

افتخار هر ملت و کشور، به چهره های علمی و شخصیت های برجسته آن است. درخشیدن اخترانی فروزان در آسمان تاریخ و فرهنگ هر جامعه، نشان استعدادها، توانمندیها و بالندگیهایی است که در جوهره و نهاد آن جامعه و مردمش نهفته است. این گنجهای پنهان و ذخیره های نهفته، در سیمای مفاخر علمی و مؤلفان و مصلحان جلوه می کند. با این حساب، نگرش مجدد به این گونه شخصیتها، توجه به گنجینه های گرانقیمت و پشتوانه های فرهنگی یک امت است و چه چیزی جز این «نگاه» و این «شناخت» می تواند به فرزندان یک آب و خاک و وارثان یک مکتب و میهن، «غنای شخصیت» و «اعتماد به نفس» بخشد و آنان را در مسیر ایستادن در برابر طوفانهای مهاجم و سیلابهای خانمان برانداز، به مقاومت و مرزبانی و دفاع از «هویت مستقل» خویش فراخواند؟ راستی... دریغ نیست که از چهره های افتخارآفرین خویش که «گذشته» تاریخ و علوم و فرهنگ اسلامی ما را به «امروز» پیوند می دهند، بیگانه صفحه ۱۲ باشیم؟ شگفتا!... دیگران از چهره های افتخارآفرین خویش که «گذشته» تاریخ و علوم را پدید می آورند، پیوسته برای «تکریم خود» و «تحقیر دیگران» بهره می برند، اما... ما با این همه سرچشمه های کرامت و اقیانوسهای موج دانش و اسوه های پاکی و فرزاندگی، گرفتار «احساس حقارت» باشیم و هنوز هم غرب و شرق، قبله فکر و فرهنگمان باشد! روح امام راحل (قدس سره) شاد باد، که روح عظمت و بزرگ اندیشی و اعتماد به نفس و ایمان به خویش را در پیکر آحاد جامعه ما دمید و زنگارهای خود کم بینی را که زاییده تحقیرهای غرب و شرق نسبت به ملت ما بود، زدود. اینک با غرور و سربلندی، «داشته» های خود را در «بازار فرهنگ و اندیشه» عرضه می کنیم و دیگر آنچه را «خود» داریم، از بیگانه تمنا نمی کنیم و به گوهرهای خویش می نازیم و می بالیم... بر این نعمت بزرگ، خدای را سپاس فراوان. باری... ضرورت شناخت و اتکا به فرهنگ خودی، به ویژه در بخش چهره ها و مفاخر اسلام، ما را بر آن داشت تا به عنوان معرّفی الگو و ارائه اسوه هایی که تربیت یافته مکتب وحی و اهل بیت عصمت (علیهم السلام) و برآمدگان بوستان «قرآن» و «حدیث» اند، به نگارش زندگی نامه علمای شیعه بپردازیم. آنان که در طول چهارده سده، درفش دین و پرچم فقه جعفری و رایت آزادگی و شرف را افرشته نگه داشته اند و با علم و تقوا و مبارزات و خدماتشان، در چهار سوی تاریخ و سر راه جامعه بشری، به مشعل افشانی و روشننگری ایستاده اند. این کمترین سپاسی است که می تواند در مقابل زحمات و صفحه ۱۳ تلاشهای گونه گونه و گسترده علمداران این میدان انجام گیرد.

مجموعه «دیدار با ابرار»، گامی است در این مسیر. این مجموعه شرح حال، حاصل همدلی و همکاری جمعی از روحانیان فاضل و جوان حوزه علمیه قم است که با اندیشه احیای نام و یاد این سرمایه های ارزش آفرین، به پژوهش و نگارش آن پرداخته اند و این حرکت را تا آن جا که لازم باشد، ادامه خواهند داد. تلاش و انگیزه بر این محور بود که با قشر جوان اهل مطالعه و با نسل امروز صحبت شود و قلم، این مخاطبان را در نظر بگیرد. البته درباره بسیاری از این عالمان دینی می توان زندگی نامه هایی مفصّلتر و عالمانه تر و همراه با بررسی آثار و نظرهای علمی و دیدگاههای خاصّ هر کدام در حیطه دانش و مهارتشان نگاشت، اما... بنابر آن بوده است که در حدّ توان، این زندگی نامه ها فشرده، روان و با قلم روز باشد و به طرح ابعاد و جنبه هایی از حیات و روحيّات و ویژگیهای اخلاقی آنان پرداخته شود که برای خوانندگان این مجموعه، سازنده و تربیت کننده باشد. هدف، ارائه الگوست؛ چرا که اثر پذیری انسان از نمونه های عینی اخلاق و فضیلت، بیش از حرفها و رهنمودها و کلی گوییهاست. آشنایی با فراز و نشیب و نقاط تابناک و الهام بخش حیات این فرزندگان، به جویندگان راه و پویندگان مسیر «سلوک اخلاقی» نیرو می بخشد و جهت می دهد. در پایان، آرزومندیم که این مجموعه، گامی در مسیر آشنا ساختن نسل معاصر با مفاخر گذشته باشد و باور داریم که از این راه، بهتر می توان پادزهری در برابر سموم تباهاگر «تهاجم فرهنگی» فراهم آورد. صفحه ۱۴ در همین جا از زحمات برادر بزرگوار، آقای جواد محدثی که هدایت این تلاش مقدس را برعهده گرفتند قدردانی می شود. -والله عنده حسن المآب. از پیشنهادها و نقد و نظر شما خوانندگان و صاحب نظران ژرف اندیش و باریک بین نیز با صمیمیت استقبال می کنیم؛ باشد که شما هم در تکمیل این حرکت خیر و برکت خیز، سهیم باشید. مستدعی است که دیدگاههای خود را با قم، صندوق پستی ۱۳۵/۳۷۱۸۵ در میان بگذارید و ما را قرین الطاف و عنایات خود فرمایید. قم، پژوهشکده باقرالعلوم (علیه السلام) صفحه ۲۱

فصل اول: آغاز زندگی

تولد باران

سید هاشم در خانواده ای روحانی و اهل علم در نیمه اول قرن یازدهم هجری در قریه «کتکتان» (۱) از توابع شهر «توبلی» که پایتخت و قطب علمی و سیاسی آن زمان بحرین بود، چشم به جهان گشود. تاریخ تولد سید به طور دقیق در دست نیست؛ از همین رو دوره اول زندگی و تاریخچه ایام جوانی اش را هاله ای از ابهام فرا گرفته است. این ابهام شاید به موجب شدت پارسایی سید به وجود آمده باشد که از نوشتن شرح حال خود بسیار پرهیز می کرد و دیگران را نیز از نوشتن در این باره باز می داشت. اما چرا شاگردان علامه و مورّخان و سیره نویسان بحرین از ۱. شهرکی از توابع «توبلی»، محلی است فوق العاده خرم و سرسبز، دارای آبهای فراوان و محصولات زیاد، فاصله آن تا شهر توبلی حدود چهار کیلومتر است. «سید محمد برهانی، زندگی نامه علامه بحرانی، ص ۷۳». صفحه ۲۲ خصوصیات وی چیزی نوشته اند؟ شاید به دلیل مهاجرت علما از بحرین و فراموش شدن تدریجی خصوصیات سید با رحلت علما باشد که در نتیجه، اطلاعات کاملی از زندگی ایشان باقی نمانده است. این احتمال نیز وجود دارد که فرزندان سید که همه اهل علم بوده اند و یا علمای معاصر وی از شرح حال او چیزی نوشته باشند، ولی بر اثر حوادثی که بر بحرین گذشته از بین رفته باشد؛ چنان که حکایت هزاران کتاب ارزشمند شیعه چنین است. (۱) حال با همه کمبود اطلاعات در مورد ولادت سید هاشم، می توان با مقایسه سن او با معاصرانش، تاریخ تقریبی تولد وی را به دست آورد. چنان که نوشته اند: در سال ۱۰۶۳، سید بحرانی در نجف اشرف بوده و با شیخ فخرالدین طریحی ملاقات کرده است. سن او در این زمان معلوم نیست، ولی به قرائنی می توان حدس زد که دارای سنی بین بیست تا سی سال باشد. او کتاب سیرالصحابه را در سال ۱۰۷۰ هـ. ق. و جزء اول ترتیب التّهذیب را در روز نهم ذوالقعدة ۱۰۷۴ و کتاب مهم تفسیری خود به نام الهادی و ضیاء النادی را در سال ۱۰۷۷ نگاشته و در این

زمان نویسنده ای متبحر و معروف بوده است . از این همه می توان ولادت ایشان را بین سالهای ۱۰۳۰ تا ۱۰۴۰ دانست (۲) چنان که تاریخ تولد معاصران ایشان ، مانند علامه مجلسی ۱۰۳۷ هـ . ق . و شیخ حر عاملی ۱۰۳۳ هـ . ق . نیز بین سالهای ۱۰۳۰ تا ۱۰۴۰ واقع شده است . ۱ . همان جا . ۲ . با استفاده از : فارس تبریزیان ، العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۲۱ و ۲۲ . صفحه ۲۳

سیمای روشن او

از خصوصیات ظاهری سید ، کمتر در کتابها بیان شده است . با این حال فقیه اهل البیت ، آیه الله مرعشی (ره) درباره خصوصیات ظاهری سید چنین می فرماید : در آیامی که در نجف اشرف بودم ، شبی در عالم خواب در حالتی به حرم حضرت امیرالمؤمنین - روحی له الفداء - مشرف می شدم . مرحوم علامه سید هاشم بحرانی را در میان رواق شریف دیدم که با طمأنینه خاص وارد حرم می شود . سید هاشم ، بلند قد ، سبزه رنگ ، لاغر اندام ، ولی قیافه ای بسیار جالب و جذاب داشت . (۱)

از تبار قدسیان

علامه بحرانی از خانواده علم ، شرافت ، بزرگی و از فرزندان زهرای اطهر (س) است . نامش سید هاشم ، فرزند سید سلیمان حسینی بحرانی (۲) و معروف به علامه (۳) است . سید بحرانی از نوادگان سید مرتضی علم الهدی (۴) است که نسب سید مرتضی با پنج واسطه به امام کاظم (علیه السلام) می رسد . (۵) ۱ . سید محمد برهانی ، زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۹۱ . ۲ . منسوب به بحرین . ۳ . یوسف بحرانی ، لؤلؤة البحرين ، ص ۶۶ ، عبدالله افندی ، ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۲۹۶ ، علی بلاذی بحرانی ، انوار البدرین ، ص ۱۳۶ . ۴ . سید مرتضی : علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی الکاظم (ع) ، فقیه ، متکلم ، اصولی ، مفسر و ادیب ، از بزرگان علمای شیعه (۳۵۵ - ۶۳۶) دارنده تألیفات زیاد است . زندگی وی را در مجموعه دیدار با ابرار بخوانید . ۵ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۲۹۸ . در مورد نسب وی نظرهای دیگری نیز وجود دارد . صفحه ۲۴

مروارید خلیج

بحرین که امروز به «دولة البحرين» مشهور است ، در میانه کرانه جنوبی خلیج فارس «در موقعیت جغرافیایی ۵/۲۵ و ۵/۲۶ درجه عرض شمالی و بین ۵۰ درجه و ۵۲ درجه طول شرقی ...» (۱) و بین شبه جزیره قطر و کشور عربستان سعودی قرار دارد (۲) و از دیرباز به مروارید خلیج فارس شهرت یافته است . (۳) جزایر بحرین در ادوار باستانی مهد تمدنی توسعه یافته بوده است و بیش از چهار هزار سال سابقه تاریخی دارد . (۴) این سرزمین از همان دوره نخست اسلام ، یکی از پایگاههای تشیع علوی در جهان اسلام به شمار می آمده و جمع زیادی از علما ، فقها و فلاسفه تشیع موسوم به بحرانی یا بحرینی ، از این خطه عالم خیز ، پا به عرصه وجود گذاشته و خدمات شایان توجهی به جهان اسلام نموده اند . (۵) در عصر علامه بحرانی ، موقعیت طبیعی ، تجاری و منطقه ای بحرین زمینه های مناسبی را برای به وجود آمدن اجتماعی بزرگ در این سرزمین فراهم آورد که در پی آن نیاز مردم به علم و علما روز به روز افزونتر شد . از سویی تشیع مردم و ترغیب حکومت مرکزی (ایران) سببی مهمتر در نشر علوم دینی به این ناحیه گردید و مردم با دیانت و درایت نیز همچون ۱ . حبیب الله شاملو ، جغرافیای کامل جهان ، ص ۱۶۳ . ۲ . دائرة المعارف تشیع ، ج ۳ ، ص ۱۱۷ . ۳ . پیروز مجتهدزاده ، شیخ نشینهای خلیج فارس ، ص ۱۶۸ . ۴ . همان ، ص ۱۷۸ . ۵ . ر . ک : دائرة المعارف تشیع ، ج ۳ ، ص ۱۱۸ ؛ علی محمدی ، سیمای بحرین . صفحه ۲۵ صدفهایی این دُرهای گرانبها را در خود جای دادند و احترام آنان را پاس داشتند و رفته رفته محیطی سرشار از تقوا و معنویت ، همراه با نور علم و معرفت شکل گرفت . از همین رو «پس از عراق و ایران ، سومین و عظیم ترین حوزه علمی شیعه در جهان تشیع بحرین می باشد .» (۱) در زمان علامه با توجه به موقعیت خاص علمی و اجتماعی ایشان در

میان مردم و علما و سران حکومت ، این شکوه و عظمت علمی و اجتماعی بحرین به حد اعلای خود رسید .

کانون درخشان

توبلی ، شهر مرکزی و حاکم نشین آن روز بحرین با شهرتی بسزا نه تنها مرکز سیاسی فوق العاده مهمی برای خلیج شمرده می شده ، از نظر علوم اسلامی و اجتماع علما و دانشمندان فراوان و مراجع بزرگ ، موقعیتی بس عظیم دارا بوده است . در آن روزگار ، ریاست عالی دینی و علمی آن را فقیه و مرجع بزرگ وقت ، شیخ محمد بن ماجد بن مسعود بحرانی ، بر عهده داشت و بعد از درگذشت او زعامت و رهبری علمی و اجتهادی به علامه بزرگوار بحرانی منتقل شد و ایشان نیز با درایتی خاص به امور اجتماعی و سیاسی و قضایی مردم همت گماشت و برگی زرین در تاریخ زندگی خویش به ثبت رسانید . (۲) ۱ . دائرة المعارف تشیع ، ج ۳ ، ص ۱۱۹ . ۲ . ر . ک : زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۷۳ . صفحه ۲۶

سالهای تلخ هجرت

بحرین به لحاظ موقعیت جغرافیایی و منطقه ای و اوضاع اقتصادی ، همواره مورد طمع دولتهای قدرتمند بوده و هر چند گاه از طرف حاکم قدرتمندی در معرض تجاوز و دستبرد قرار گرفته است . (۱) این حوادث ، علاوه بر آزار و اذیت ساکنان منطقه و کشته شدن افراد زیادی از مردم متدین این مرزوبوم و تخریب و از بین رفتن اموال بسیاری - که حاصل سالها کار و زحمت اهالی بود - زمینه ساز مهاجرت گروه بیشماری از مردم ، عالمان و دانشمندان به ممالک همجوار ، به ویژه ایران و عراق گشته است . از جمله این مهاجران ، فرزندان ، محدث بحرانی هستند که در غایله سوم بحرین به ایران هجرت کرده ، در اصفهان ساکن گردیدند . (۲) میرزا عبدالله افندی نویسنده «ریاض العلماء» می نویسد : «اکثر کتابهای سید هاشم را در اصفهان در منزل فرزندش سید محسن دیده ام .» (۳) در پی این حوادث دردناک تاریخ بحرین ، چه دانشمندانی که راهی دیار غربت گردیده و چه آثار گرانبهایی از آنان که از بین رفته است . از جمله این گوهرهای به یغما رفته ، آثار علامه بزرگوار ، محدث بحرانی است که امروزه جز اندکی از آن همه به دست ما نرسیده است . ۱ . برای اطلاع بیشتر ، ر . ک : العلامة سید هاشم البحرانی ، ص ۳۱ . ۲ . زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۶۵ . ۳ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۲۹۹ . صفحه ۲۷

فصل دوم : ایام سپید تحصیل

چشمه ناآرام

صفحه ۲۹ او عشق به علم و معرفت را از اجداد طاهرینش به ارث برده بود و در این راه جز کوشش ، چیزی نهاد ناآرامش را تسکین نمی بخشید . زادگاهش اگر چه یکی از پایگاههای مهم علمی تشیع محسوب می شد ، عطش او را برای فرا گرفتن معارف الهی فرو نمی نشاند ؛ از این رو پس از مدتی تحصیل و تدریس در بحرین ، برای کسب مدارج علمی و استفاده از فیض قدسی بارگاه ملکوتی جدّ بزرگوارش ، راهی نجف اشرف شد ، و سالها در محضر استادان بزرگوار آن دیار مقدس ، همچون فقیه محدث و لغوی معروف «طریحی» و دیگر رادمردان آن سامان کسب فیض نمود و به رتبه عالی اجتهاد نایل گردید و خود زعیم و مرجع دینی و گشایشگر مشکلات و معضلات مردم گردید ، اما قلب مشتاق و بی قرارش وی را از فراگیری علم در کتابها به گردشهای علمی روانه می ساخت و رنج سفرهای تحقیقی را بر وی هموار می کرد . او به دنبال گمشده خود زمانی در مشهد رضوی صفحه ۳۰ یافت شده و گاهی در شیراز و دورانی را در سرزمین مقدس نجف گذرانده است . (۱) سال ورود سید بحرانی به نجف اشرف و

همچنین مدت اقامت او در آن جا به طور مشخص معلوم نیست، اما به یقین در سال ۱۰۶۳ هـ. ق. در نجف اشرف به محضر شیخ طریحی وارد گشته و از او کسب علم و اخذ اجازه نموده است. (۲) همچنین سال خروج وی از نجف و این که آیا در مراکز علمی دیگر تشیع نیز به تحصیل اشتغال داشته، معلوم نیست، اگر چه به مشهود رضوی و شیراز و احتمالاً بعضی از شهرهای دیگر سفرها کرده است، ولی به هر علت سید پس از نیل به مراتب عالی اجتهاد و تبحر کامل در علوم زمان خویش به زادگاهش بحرین بازگشته و به تبلیغ و ارشاد و ترویج علوم اهل بیت پرداخته است و سپس در مقام مرجعیت تمامی نواحی بحرین، ریاست دینی آن جا را به عهده داشته و از نظر علم و عمل «به مرتبه ای می رسد که وقتی کسی در آن زمان می گفت: علامه یا علامه بحرین، کسی غیر از سید هاشم بحرانی به ذهن نمی آمد.» (۳) مهمترین رمز موفقیت سید بحرانی را - همچون دیگر مردان بزرگ - باید در مواظبت بر اوقات عمر و جلوگیری از اتلاف آن دانست. او خوب می دانست که با پر ارج ترین سرمایه هایش چگونه راه پوید. هر چه باشد در جهان دارد عوض و عوض گردد تو را حاصل غرض بی عوض دانی چه باشد در جهان عمر باشد، عمر، قدر آن بدان ۱. زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۸۳. ۲. علامه بحرانی، نزهة الابرار و منار الانظار فی خلق الجنة والنار، ص ۳۹۱. ۳. العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۴۲. صفحه ۳۱ آنچه از آثار گرانهای این دانشمند بزرگ استفاده می شود، آن است که او از آغاز تحصیل به مهمترین وجه از اوقات عمر خود بهره گرفته و با تنظیم وقت و برنامه ریزی و جدیت در تحصیل، از اتلاف وقت و صرف آن در کارهای غیر ضروری جلوگیری می نموده و با استمداد از قدرت بی انتهای الهی توانسته است این همه آثار قلمی را - که کار چندین ساله مؤسسات و گروههای علمی و تحقیقی می باشد - به تنهایی، بدون هیچ گونه مساعدت، با این همه دقت و موضوعات و عنوانهای عالی به وجود آورد که تحسین هر محقق را بر می انگیزد. استاد جعفر سبحانی در این زمینه می نویسد: دانشمند متبع جهان شیعه، مرحوم سید هاشم بحرینی، در کتاب غایة المرام (صفحه ۱۰۹ - ۱۲۶) این حدیث (حدیث منزلت) را با صد سند از دانشمندان اهل تسنن، با ذکر نام کتاب و سند و متن حدیث، نقل کرده است. مطالعه این کتاب و خصوصاً این بخش از آن، مایه تعجب و شگفتی انسان می گردد، به گونه ای که از وسعت تتبع نویسنده آن انگشت حیرت به دندان می گیرد و او را از جمله مردانی می یابد که علم و دانش را برای خود علم، طلب و تحصیل می کردند. . . . (۱)

پژوهنده هوشمند

سید هاشم بحرانی از جمله محدثانی است که به نگرش عمیق پیرامون مسائل شهره است. او به سادگی از مسائل نمی گذرد و در هر گفته یا نوشته ۱. خدا و امامت، ص ۱۱۶. صفحه ۳۲ یا حادثه ای که بر آن اطلاع می یابد ژرفنگری می کند تا شاید به علتی تازه درباره آن موضوع دست یابد. علامه بحرانی اندیشمندی است که در میدان فعالیتهای علمی خود از این گونه جهشهای فکری بسیار دارد. او علاوه بر استعداد و حافظه قوی و پشتوانه عملی در فعالیتهای علمی دارای تعمق و جهش فکری قوی بوده است. گاهی از بیان رجال بزرگ یا از نقل مطلبی از آنان استفاده های فراوان و فوق العاده می برده. اگر کسی در کتابهای ایشان تأمل و تتبع کند، به خوبی در می یابد اکثر کتابهایی که تألیف نموده، در گرو نقل بعضی از مطالب و روایات و قصص است که از ائمه هدی و یا از اصحاب آنان و یا از علما نقل کرده و فرموده: این موضوع، بسیار مهم و شایان توجه است و نیاز به تألیف جداگانه دارد، بعداً توفیق حاصل نموده به تألیف کتاب مبادرت کرده است. این گونه جهشهای فکری جز برای نوابغ و افراد خود ساخته، برای هر کسی دست نداده و حاصل نگردیده است. (۱) در سبب تألیف کتاب لطیف و کم نظیر اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بینه القرآنیة می فرماید: شیخ محمد بن علی بن شهر آشوب (۲) از صاحب کتاب «الانوار» نقل می کند که برای امیرمؤمنان، علی بن ابیطالب (علیه السلام) سیصد اسم در قرآن ۱. زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۹۰. ۲. رشیدالدین ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی (متوفی ۵۸۸ ق.) از بزرگان مشایخ امامیه، صاحب کتاب مناقب و معالم است. شرح زندگی او را در

مجموعه دیدار با ابرار بخوانید. صفحه ۳۳ است... من دوست داشتم از قرآن کریم نامهای علی (علیه السلام) و فرزندان گرامی اش را به کمک روایات جمع آوری کنم. (۱) وی از همین دو خبر استفاده کرده و کتابی با مطالب نغز، حاوی سیصد آیه قرآن در اسمای ائمه هدی (علیهم السلام) با بهره جویی از احادیث ائمه اطهار گرد آورده است.

بر شاخسار والای علم

اگر چه عالمان و تاریخ نگاران، حیات علمی سید را به طور مشروح ننوشته اند، آثار وی که عبارتند از دهها کتاب نفیس و گرانسنگ در موضوعات مختلف و همچنین گفتار فقها و دانشمندان، به ویژه آنان که با وی ملاقات کرده اند و مقام علمی او را ستوده اند، همه حاکی از عظمت مقام علمی ایشان و تبحر کامل وی در علوم گوناگون است. شیخ حرّ عاملی، مؤلف کتاب وسائل الشیعه - که سید را در مشهد رضوی ملاقات و از او اجازه روایت دریافت کرده است - در وصف ایشان می فرماید: سید هاشم بن سلیمان... مردی فاضل، عالم با مهارت، ژرفنگر، فقیه، عارف به تفسیر و علوم عربیت و رجال می باشد. (۲) ایشان از سویی او را فقیه متبحر یاد می کند و در کلامی وی را عالم تفسیر و رجال و علوم عربی بر می شمارد. مؤلف تتمه امل الآمل می فرماید: ۱. علامه بحرانی، اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیتة القرآنیة، تحقیق درودی، ص ۱ و ۲. حر عاملی، امل الآمل، ص ۳۴۱. صفحه ۳۴ سید هاشم بحرانی از کوههای راسخ و دریاهاى عمیق علم و معرفت بوده و در گذشته کسی از او - حتی علامه مجلسی - سبقت نگرفته است و در آینده نیز سعادت‌مندی این چنین با اخلاص و پراطلاع مانند او مشکل است کسی بیاید.... (۱) مؤلف کتاب انوارالبدرین در بیان مقام علمی سید می نویسد: بیشتر علمای زمانش از عرب و عجم از آن جناب طلب اجازه نمودند و عده زیادی از اهالی مؤمن شهرها و سرزمینهای اسلامی مقلد او بودند، مخصوصاً مردم بحرین - که با بودن عده زیادی از علمای والا مقام که صاحب نظر بودند - از سید تقلید می کردند، زیرا بحرین در آن زمان مرکز علم و ادب بوده، و با بودن این همه عالم، کسی زعامت علمی پیدا نمی کرده، مگر فردی که شرایط فتوا در او جمع بوده باشد. (۲) شیخ یوسف بحرانی می گوید: وی دارای تتبع زیاد در اخبار است، به طوری که غیر از علامه مجلسی مانند او در شیعه دیده نشده و کتابهای متعددی تألیف نموده که بر وسعت تتبع و اطلاع ایشان گواهی می دهد... و او از پرهیزکارانی بود که بر سلاطین بسیار سخت می گرفت. (۳) علامه فاضل، شیخ حسن دمستانی چنین می گوید: او دارای حافظه ای بسیار قوی بود و در حفظ - خصوصاً احادیث و روایات - به حدی رسید که بر همه غالب گردید، به گونه ای که اگر وی را قویترین حافظ حدیث... بخوانند [گزارف نیست]. اصمعی (۴) در برابر او عقب نشینی کرد و ۱. سید محسن امین، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۹۹۸. ۲. زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۱۴ (به نقل از: انوارالبدرین، ص ۱۳۹). ۳. یوسف بحرانی، لؤلؤة البحرین، ص ۶۳ و ۶۴. ۴. ابوسعید عبدالملک بن قریب بصری معروف به اصمعی (۱۲۳ - ۲۱۶ هـ. ق.) وی از رروات بزرگ اشعار عرب دارای تألیفات متعددی مانند خلق انسان، کتاب اضداد، مجموعه شعر به نام اصمعیات است. وی در قوت حافظه و حفظ مشهور و معروف است. صفحه ۳۵ ابن عقده (۱) زمین گیر شد. به حق او قلم را در میدان تألیف حدیث رها ساخت و در این مسابقه گوی سبقت را از پشتازان این میدان - اگر چه تقدم زمانی بر او داشتند - ربود. (۲) شیخ محمد حرزالدین می گوید: او مقدس، عابد و متقی بود و در تقوا و فراست و پرهیزکاری به مرتبه عالی رسید... وی بار سنگین ریاست دینی را بر دوش کشید و الگوی ریاست دینی را برپا کرد، چنان که به قضاوت و ولایت امور حسیه مبادرت کرد و روش نیکو و پسندیده ای در مملکتش پیش گرفت و مردم به گرد او جمع شدند و بعد از وفات شیخ محمد بن ماجد، همگان به سوی او روی آوردند. پس با قدرت تمام به امر به معروف و نهی از منکر پرداخت و در راه اقامه فرمان خدا از ملامت هیچ ملامت کننده ای نهراسید. (۳) آیه الله العظمی مرعشی نجفی (قدس سره) نیز می گوید: شخصیتی که هم از نظر شهرت به علامه ملقب و مشهور است و هم از حیث علم،... آگاه و متبحر در حدیث، نابغه روایت، پیشوای پشتاز، سرور ما

سید هاشم [بحرانی ۱. ابن عقده : احمد بن محمد بن سعید . . . سبعی همدانی ، معروف به ابن عقده زیدی جارودی (۲۴۹ - ۳۳۳ ق .) دارای کتابهای زیادی در تاریخ و رجال . . . است . او در قوت حافظه و کثرت حفظ معروف است . «آقا بزرگ تهرانی ، مصفی المقال ، ص ۱۹» . ۲. حسن دمستانی ، انتخاب الجید من تنبیهات السید ، ص ۲ . ۳. شیخ حرزالدین ، مراقدالمعارف ، ج ۲ ، ص ۳۵۸ ، ش ۲۵۳ . صفحه ۳۶ است] . صاحب تألیفات بسیار زیاد (۱) و نغز .

استادان

حیات علمی محدث بحرانی نشان می دهد که از فیض وجود بسیاری از دانشمندان بهره جسته و از خرمن اندوخته های ناموران علم خوشه چینی کرده است و برای دستیابی به علوم مختلف و نیل به مراتب عالی علمی و کسب اجازه از عالمان و محدثان ، زحمات زیادی کشیده و به سفرهای طولانی رفته است . اسامی بسیاری از استادان سید هاشم بر ما پوشیده است و ما بعضی از آن بزرگان را که به اسامی آنها دست یافته ایم معرفی می کنیم : ۱. شیخ فخرالدین طریحی نجفی (متوفای ۱۰۸۷ ق .) : این محدث لغت شناس و عابد زاهد ، از عالمان والا- منزلت شیعه و مؤلف کتاب معروف مجمع البحرين و مطلع النیرین ، یکی از استادان سید است . او زاهدترین و عابدترین اهل زمانش بوده و از خاندان طریحی (از خانواده های بزرگ و قدیمی نجف اشرف) است . وی علاوه بر کتاب مجمع البحرين ، دارنده کتابهای دیگری است که بعضی از آنها عبارتند از : شرح مختصر النافع ، تمیزالمشابه من اسماء الرجال ، جامع المقال فیما یتعلق باحوال الحدیث و الرجال . او از کسانی است که به فرزند فاضلش صفی الدین و همچنین علامه ۱. علامه بحرانی ، ترتیب التهذیب (مقدمه) . صفحه ۳۷ بحرانی و علامه مجلسی اجازه روایت داده است و خود نیز از محمد بن حسام و او از شیخ بهائی نقل روایت می کند . (۱) علامه بحرانی می گوید : من این شیخ فاضل (طریحی) را در سال ۱۰۶۳ در خانه اش در مشهد مولا و امامان علی بن ابی طالب (ع) ملاقات نمودم . او از زهاد و پرهیزکاران زمان بود . (۲) در جای دیگر فرموده است : با او ملاقات و گفتگو کردم و او اجازه نقل روایت به من داد . (۳) وفات این دانشمند در رماحیه (از قریه های حیره) واقع شد . جسد شریفش را به نجف اشرف منتقل و در همان جا دفن کردند . (۴) ۲. سید عبدالعظیم استرآبادی : سید عبدالعظیم بن عباس استرآبادی ، استاد علامه بحرانی و شیخ او در اجازه روایت ، از مردان پارسا مؤلف رساله وجوب عینی نماز جمعه است . (۵) سید هاشم بحرانی در باره اش می گوید : عده ای از اصحاب به من اجازه دادند که از جمله آنهاست سید فاضل متقی وارسته ، سید عبدالعظیم بن سید عباس که در مشهد شریف رضوی به من اجازه داد ، و او از شیخ محقق ، مفید خاص و عام ، شیخ ۱. لؤلؤة البحرين ، ص ۶۶ و ۶۷ . ۲. علامه بحرانی ، نزهة الابرار ، ص ۳۹۱ . ۳. علامه بحرانی ، حلیة الابرار ، ج ۳ ، ص ۲۶۹ . ۴. لؤلؤة البحرين ، ص ۶۶ و ۶۷ . ۵. محمد باقر خوانساری ، روضات الجنات ، ج ۸ ، ص ۱۸۳ . صفحه ۳۸ شهید ما محمد عاملی ، مشهور به بهاءالدین نقل حدیث می کرد . (۱)

شاگردان و راویان

از آن جا که سید دارای موقعیت علمی بالایی بوده است ، شاگردان زیادی داشته و عالمان بزرگواری از او اخذ اجازه روایی نموده اند که بعضی از آن بزرگان عبارتند از : ۱. شیخ محمد حسن حرعاملی (متوفای ۱۱۰۴ ق .) : عالم فاضل ، فقیه محدث ، شیخ محمد حسن حرعاملی ، مؤلف کتاب وسائل الشیعه که در بردارنده چهار کتاب اصلی شیعه ، همراه با بسیاری از دیگر منابع حدیثی می باشد ، از بهره جویان محدث بحرانی است . او نخستین کسی است که احادیث را بر اساس ابواب فقه دسته بندی کرد . ایشان از محدث بحرانی اجازه روایی دارد . وی در کلامی ضمن تمجید فراوان از علامه می گوید : رأیته و رویت عنه ، من سید را دیده ام و از او روایت می کنم . (۲) ۲. شیخ محمود بن عبدالسلام المعنی (۳) : این مرد صالح در حدود یکصد سال عمر کرده و در محل

خود امام جماعت بوده و عده ای از بزرگان، مانند: شیخ عبدالله بلادی و پدر شیخ یوسف بحرانی و شیخ عبدالله بن صالح و غیر اینها از علما، توسط این شیخ از علامه سید هاشم ۱. محدث بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۵۵۱. ۲. امل الامل، ج ۲، ص ۳۴۱. شرح زندگی این فقیه بزرگ را در مجموعه دیدار با ابرار بخوانید. ۳. «معن» نام یکی از روستاهای بحرین. صفحه ۳۹ نقل روایت می کنند. (۱) ۳. شیخ عبدالله بن علی بن احمد بحرانی: شیخ عبدالله بحرانی فردی عالم و عابد و به ویژه در علم کلام و منطق ماهر بوده و در این موضوع، کتابها و رساله های مختلفی به رشته تحریر در آورده است. وی از جمله راویان حدیث از علامه بحرانی است. آقا بزرگ تهرانی می نویسد: این شیخ، مؤلف کتاب الرسائل المتشتمه است و از سید هاشم بحرانی روایت می کند. (۲) وی در زمان سلطنت نادرشاه در سال ۱۱۴۸ در شیراز به رحمت ایزدی پیوسته و قبر او در بقعه «شاه چراغ» احمد بن موسی (علیه السلام) است. (۳) ۴. سید محمد بن علی بن سیف الدین العطار البغدادی (۱۰۷۱ - ۱۱۷۱ ق.): ادیب و نویسنده، سید محمد، فرزند سید علی بغدادی، از کسانی است که افتخار کسب اجازه از سید داشته است. (۴) ۵. شیخ علی مقابی بحرانی: عالم فاضل، شیخ علی بن عبدالله راشد مقابی بحرانی، افتخار شاگردی سید را داشته و از روایت کنندگان ایشان به شمار می آید. وی بازنویس کننده کتاب حلیه النظر و حلیه الابرار و مصحح کتاب ترتیب التهذیب استادش بوده و کتاب حلیه النظر را در همان سال تألیف (۱۰۹۹) نسخه برداری کرده است و در پایان کتابهای دهگانه عبادات می نویسد: ۱. لؤلؤة البحرين، ص ۷۵، انوار البدرین، ص ۱۴۶. ۲. آقا بزرگ تهرانی، الذریعه، ج ۱۰، ص ۲۵۸. ۳. لؤلؤة البحرين، ص ۷۲ و ۷۳. ۴. حرز الدین، معارف الرجال، ج ۲، ص ۳۳۰. صفحه ۴۰ کتابهای دهگانه از روی نسخه اصلی و دستنویس مؤلف آن به وسیله کوچکترین بندگان خدا از حیث عمل و دارنده بیشترین خطا و توبه کننده به سوی خداوند بزرگش، علی... در روز دوازدهم شوال سال ۱۱۰۱ ق. تصحیح گردید. (۱) ۶. شیخ حسن بحرانی: شیخ حسن بحرانی، کتاب کافی را در نزد سید هاشم قرائت کرده و سپس ایشان برای او اجازه روایت نوشته است. (یازدهم شوال ۱۰۹۷ ق.). (۲) ۷. شیخ هیکل بن عبد علی الأسدی الجزائری: این عالم فاضل نیز مفتخر به کسب اجازه از علامه گردیده و سید هاشم نیز بر نسخه ای از کتاب استبصار شیخ الطائفه طوسی که هم اکنون در کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی به شماره ۳۵۵۲ موجود است، در تاریخ ۱۱۰۰ ق. به ایشان اجازه روایت داده است. ۱. الذریعه، ج ۷، ص ۷۹، ش ۲۴ و ج ۸، ش ۴۴۷؛ زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۰۶. ۲. العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۴۸. صفحه ۴۲ اجازه علامه بحرانی به خط مبارک خویش برای شیخ هیکل جزائری ۸. شیخ سلیمان بن عبدالله ماحوزی (متوفای ۱۱۲۱ ق.): ابوالحسن شیخ سلیمان ماحوزی، معروف به محقق بحرانی، از نوادر روزگار و عجایب اعصار بوده و استعداد و حافظه ای بسیار قوی داشته است و فردی حاضر جواب در مسائل علمی، و خطیب و شاعر یاد شده است. اهل روستای خارجیه از استان ستره می باشد. در زمان خود ریاست ناحیه بحرین را در دست داشته است و با این که دارای عمری کوتاه (حدود ۴۴ سال) بوده، آثار گرانقدری از خود به یادگار گذاشته است. کتاب اربعین حدیث در امامت از طریق عامه، ازهارالریاض در سه جلد، فوائدالنجفیه، رساله فی الصلاة، رساله فی مناسک الحج، کتاب شفاء در حکمت نظری، رساله نفخه العبیر در طهارت چاه، رساله ای در وجوب نماز جمعه، و کتاب معراج در شرح فهرست شیخ طوسی و بسیاری از آثار دیگر از اوست. ایشان از شاگردان علامه بحرانی شمرده شده که از آن عالم بزرگ روایت نقل می کند؛ همچنان که از علامه بزرگوار مجلسی اجازه روایت دارد. او را پس از وفات در مقبره شیخ میثم بن معلی (جد علامه ابن میثم بحرانی) دفن کردند. (۱) ۱. لؤلؤة البحرين، ج ۷، ص ۶۳؛ قصص العلماء، ص ۲۷۵؛ زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۰۷. صفحه ۴۳

فصل سوم: ژرف اندیش عصر احیای حدیث

بهار آور عصر خویشتن

قرن یازدهم هجری را باید قرن تلاش برای احیای دوباره حدیث نامید. در این عصر، نوابغی از عالم تشیع قدم به عرصه وجود گذاشتند و آثاری از خود به جای نهادند که زمینه ساز قرنهای فعالیت علمی برای جویندگان علم و معرفت شد. در این قرن، حاصل زحمات سالها و بلکه قرنهای علمای شیعه که با خون دل و ایثار جان به دست آمده بود و در معرض نابودی قرار داشت، به بهترین وجه، تصحیح، تدوین، و به دنیای علم و اندیشه عرضه شد. آثاری که هرگاه هزاران سال غواصان علوم و فنون مختلف در این «اقیانوسهای نور» غواصی نموده، از برکات و گوهرهای گرانبهای آن بهره برند، بیشتر به عظمت، بزرگی و علو مقام علمی و عملی آن بزرگان پی خواهند برد. بعد از قرن چهارم و پنجم هجری که عصر نشر علوم و تألیف و تصنیف و آزادی نسبی علمای شیعه بود و عالمان و محدثان بزرگ تشیع، صفحه ۴۶ «کتب اربعه شیعه» (۱) را - که مأخذ اساسی فقه و اخلاق است - به رشته تحریر در آوردند، بازار حدیث و تألیف کتب حدیثی بی رونق شد تا آن که در قرن یازدهم، باردیگر نوابغی از عالم تشیع علم حدیث را مورد توجه قرار داده، به خوبی از این فرصت پیش آمده استفاده کردند و عصر بی بهار خویش را بهاری پر سبزه ساختند. «در دوره صفویه که شیعیان آزادی و فرصت بیشتری برای فعالیت علمی بر اساس فقه و حدیث و احکام تشیع پیدا کردند و دانشمندان بیشتری در میان ما پیدا شدند، علمای بزرگ نامداری اقدام به جمع هر چه بیشتر حدیث شیعه در جمیع ابواب نمودند» (۲)، و جوامع حدیثی، مانند: بحارالانوار، وسائل الشیعه، وافی، و تفاسیر روایی مانند: برهان و نورالثقلین به وجود آمد. در این عصر، علاوه بر تدوین کتابهای حدیثی به نشر آن نیز اهتمام داشتند. به این سبب همین دوران در خیلی از حوزه های مهم علمی، مانند حوزه علمی بحرین از سوی شیخ علی بن سلیمان بحرانی، و در حوزه ۱. چهار کتاب مهم حدیثی شیعه که مأخذ و مرجع احکام و معارف شیعه است، عبارتند از: ۱. کافی: تألیف ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (متوفی ۳۲۹ ق.) دارای ۱۶۱۹۹ حدیث. ۲. من لایحضره الفقیه: تألیف رئیس محدثان شیعه، محمد بن علی بن بابویه، معروف به شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ ق.) و دارای ۹۰۴۴ حدیث. ۳. تهذیب الأحکام: تألیف سرآمد فقههای شیعه، محمد بن حسن طوسی، معروف به شیخ الطائفه (متوفی ۴۶۰ ق.) دارای ۱۳۵۹۰ حدیث. ۴. استبصار: این کتاب نیز تألیف شیخ طوسی و حاوی ۵۵۱۱ حدیث است. «برگرفته از سیداحمد میرخانی، سیر حدیث، ص ۳۳۱ و ۳۳۲». ۲. سیر حدیث، ص ۳۳۱ و ۳۳۲. صفحه ۴۷ علمیه شیراز از سوی سید ماجد بن سید هاشم بحرانی (۱) برای اولین بار حدیث نشر داده شد و کتابهای زیادی از زبان عربی به فارسی ترجمه و حتی به صورت رایگان در اختیار مردم و مراکز علمی قرار گرفت، که از جمله آنها کتاب «کفایه الخصام ترجمه غایه المرام» علامه بحرانی است. (۲)

پاسدار حریم ثقلین

نقش علامه بزرگوار بحرانی در عصر احیای مجدد حدیث به خوبی آشکار است. این فقیه عالی قدر و محدث خیر، عمری را در راه کسب علوم مختلف گذراند و در علوم زمان خویش تبحر کامل داشت. وقتی احادیث رسول خدا و ائمه اطهار را متروک دید، آستین همت بالا زد، کمر را محکم بست و از هیاهوهای زمانه نهرا سید، چون همراه با تحصیل علم خودخواهیها و منیتها را در آسیاب تهجد خرد کرده و دیده را با اشکهای نیمه شب شسته و قلب را با نور وحی و کلمات نورانی اهل بیت (علیهم السلام) منور کرده بود، علوم رایج زمانش را کنار گذاشت و نور الهی را در قله رفیع احادیث نظاره گر شد و خود را وقف احیای آثار اهل بیت نمود. ۱. لؤلؤة البحرين، ص ۱۳۷، قصص العلماء، ص ۳۳۵. خطیب، محدث، ادیب و شاعر توانا، سید ماجد، فرزند سید هاشم حسینی بحرانی جد حفصی (جد حفص یکی از قرای بحرین است). او اولین کسی است که حدیث را در شیراز نشر داد. صاحب کتابهای سلاسل الحدیث، رساله یوسفیه و رساله در مقدمه واجب است و وفات او در سال ۱۰۲۲ ق. و قبر ایشان در حرم احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) است. «لؤلؤة البحرين، ص ۱۳۷ و ۱۳۸». ۲. محمد تقی دزفولی، کفایه الخصام، (مقدمه). صفحه ۴۸ سید

هاشم بحرانی خود از کوششهای بی دریغش در جمع آوری و تألیف و تدوین احادیث ائمه اطهار چنین یاد می کند: دیدم کتب علمی از بین می رفت و نابود می شد و کتابهای اخبار و روایات رو به فراموشی و کساد می نهاد. [دست به اقدامی چنین زدم] در حالی که این کتابها قبل از روزگار ما منبعهایی غنی بودند. بعد علامتی شدند و دیگر اثری از آن علامتها باقی نماند که گویا چیزی گفته و نوشته نشده است، در حالی که ستارگان علم و معرفت، روشنی می بخشیدند و آثار آنها به طور زیاد در همه نقاط نوشته و منتشر می گردید. . . . (۱) از همین رو او برای دفاع از دو گوهر والا، یعنی قرآن کریم و اهل بیت (علیهم السلام) زحمتهای توانفرسایی متحمل شد و آثار گرانقدری را از خود به جای گذاشت و با نوشتن تفاسیر متعددی، مانند: البرهان فی تفسیر القرآن، الهادی و مصباح النادی فی تفسیر القرآن الکریم، اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیتة القرآنیة و . . . (۲) بر اساس روایات اهل بیت (علیهم السلام) قرآن را از خطر تفسیر به رأی حفظ نمود، تکیه گاهی محکم پدید آورد، و چراغی فرا راه علاقه مندان حقایق قرآن و اسرار الهی آن روشن کرد. ۱. بحرانی، مدینة المعاجز (مقدمه)، ج ۱، ص ۲۸. ۲. برای آگاهی بیشتر، به فصل آثار سید مراجعه شود. صفحه ۴۹

مرزبان حریم قرآن

قرآن، این معجزه جاویدان الهی و کتاب زندگی و وسیله رستگاری، همواره از طرف دشمنان زیرک که قرآن را سدی بزرگ در مقابل اهداف خود می دیدند و از سوی دوستان نادان که به جای شاگردی قرآن و معلمان واقعی آن که «راسخون در علمند»، بر اساس آرا و عقاید و مسلک خود، قرآن را تفسیر و تأویل می کردند، در معرض خطر بوده است. از جمله افرادی که با روشن بینی کامل متوجه این خطر مهم بوده و با تمام توان از حریم قرآن دفاع کرده، فقیه نامی، علامه بحرانی است. او خود چنین می گوید: بر اهل اسلام و ایمان، شرافت و بلندی مرتبه قرآن مخفی نیست. . . جز این که اسرار تأویل و تفسیر قرآن را عقلها بدان راه ندارد و درکهای ناقص به انوار حقایق مخفی آن نمی رسد. به همین سبب در تفسیر قرآن، مردم اختلاف کرده اند، و . . . هر حزب و گروهی به آنچه که در نزد اوست خرسند است و به اهل ذکر (که اهل بیت (علیهم السلام) باشند) یعنی کسانی که قرآن در شأن آنها نازل شده و به تفسیر قرآن آشنایند و قرآن درباره آنها فرموده: و نمی دانند تفسیر قرآن را مگر خداوند و راسخان در علم نه غیر اینها، رجوع نمی کنند. (۱)

حفظ حریم ولایت

همیشه گروهی مقام پرست و سودجو با استفاده از جهالت مردم و ۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳. صفحه ۵۰ تمسک به سه اهرم زر و زور و تزویر، سعی در تصدی مقام رفیع امامت و ولایت داشته اند، هر چند جامه قدسی رهبری و امامت بر قامت آنان نیاید. علامه بحرانی تمامی وجود خود را وقف پاسداری از مقام امامت نمود و تا واپسین لحظات عمر در این راه همت گماشت و بیشترین سهم و اثر را در بیان و اثبات این اصل مهم باقی نهاد. این دانشمند بزرگ از سویی در حفظ آثار و فضایل ائمه اطهار - که از طرف دشمنان دانا و دوستان نادان رو به نابودی می رفت - کوشش طاقت فرسا نمود و با جمع آوری و تألیف کتابهای پرارجی، همچون: حلیة الأبرار، مدینة المعاجز، حلیة النظر فی فضل الأئمة الاثنی عشر و در النضید فی فضائل حسین الشہید و دهها اثر دیگر - که هر یک بیانگر گوشه ای از معارف و فضایل ائمه معصومین (علیهم السلام) است - این تلاش مقدس را دنبال کرد و از سویی دیگر برای اثبات اصل امامت و بیان ویژگیهای رهبران الهی، همتی والا و کوششی فوق طاقت یک انسان عادی به کار برد. او با تبخری که بر کتب اهل سنت و تشیع داشت، کتابهایی عرضه نمود که حجت را بر همه تمام می کرد. و در این باره کتابهایی چون غایة المرام، الانصاف فی نص علی الأئمة الأشراف، کشف المهم فی طریق خبر غدیر خم و بهجة النظر و دهها نوشته دیگر (۱) پدید آورد که هر

یک چراغی فرا راه پویندگان راه حقیقت و معرفت و سند رسوایی حامیان جهل و عصبیت است . ۱ . برای آشنایی بیشتر ، به فصل آثار سید مراجعه کنید . صفحه ۵۱

پیشگام در توجه به احادیث

حدیث ، خاستگاه احکام الهی بعد از وحی و مادر همه علوم و معارف اسلامی است و در همه ادوار ، مورد توجه عالمان و مسلمانان بوده و هست . در هر دوره پاسدارانی فداکار و آگاه در کمال هوشیاری با تمامی وجود و امکانات از حریم احادیث پاسداری کرده و کلمات نورانی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و ائمه هدی (علیهم السلام) را از دستبرد حدیث سازان و کهنگی و فراموشی ، به بهترین وجه محافظت کرده اند . هر چند دشمنان که به عظمت احادیث و جایگاه ویژه آن در قلوب مردم شناخت کامل داشتند ، برای مستحکم کردن موقعیت خویش به جعل احادیث ، نشر اکاذیب ، تفسیر نادرست احادیث رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و ائمه هدی (علیهم السلام) و ای بسا نابودی بسیاری از اخبار پرداختند ، ولی با همت پاسداران اسلام ، این گنجینه های نور و معرفت در سخت ترین موقعیتها ، نسل به نسل و سینه به سینه حفظ و به نسل بیدار امروز سپرده شد . یکی از پاسداران حریم ثقلین و حامیان ولایت و پیشگامان این جهاد سترگ ، فقیه گرانمایه بحرین ، علامه سید هاشم بحرانی است . او که : مدارج کمال خود را در فقه و اصول ، درایه ، رجال ، تفسیر تکمیل نموده و به مقام عالی اجتهاد نایل گردیده و تألیفات ارزشمندی در زمینه فقه فراهم آورده و به احتمالی کتاب التنبیها را - که یک دوره کامل فقه استدلالی است - در همان اوان تألیف نموده ، که ظاهراً در حال حیات علامه مجلسی - طاب ثراه - این کتاب در نزد مجلسی - رضوان الله علیه - بوده است . او با داشتن مقام مرجعیت ، در پرتو دقت و تأمل در تألیفات صفحه ۵۲ علما و مسافرت به بعضی از مناطق اسلامی مشاهده کرد که کتب اخبار و آثار آل عصمت (علیهم السلام) در حال اضمحلال و نابودی است ؛ چنان که خود در مقدمه مدینه معجز الاثمه این مسأله را متذکر شده است . از همین رو از تصمیم خود مبنی بر تحقیق در مباحث فقهی منصرف شده و همه همت والای خود را صرف جمع آوری اخبار و احادیث آل محمد - صلوات الله علیهم اجمعین - کرد ، تا آن جا که ضعف و بیماری بر او غلبه کرد و توانایی خویش را از دست داد و در بستر افتاد . (۱) علامه بحرانی عمر شریفش را وقف جمع آوری ، تصحیح و تدوین احادیث نمود و حتی یک لحظه از جستجو برای یافتن کتب حدیث و تصحیح و تبویب و تنظیم احادیث برای هر چه بهتر استفاده کردن از روایات ، آرام نگرفت . (۲) او با تحمل زحمات فوق العاده و مسافرت های طولانی و استفاده از گنجینه های گرانمایه های فرهنگی در نقاط مختلف سرزمینهای اسلامی ، برای دستیابی به کتب حدیثی شیعه و سنی و استفاده از محضر عالمان و گرفتن اجازه نقل حدیث از محدثان و بزرگان دین ، منشأ خدماتی والا و آثاری ماندگار در علوم مختلف گردید و این عشق و علاقه شدید به اهل بیت و کلمات نورانی آنها باعث شد که همه چیز را از دریچه احادیث ببیند و یک عمر همه گفتنیهایش را از زبان حدیث بیان کند و این خود بالاترین درجه ایمان و عشق به ولایت است که در مقابل کلمات ائمه تسلیم و راهش راه آنها و خواسته اش خواسته آنها و کلامش کلام آنها باشد . ۱ . ر . ک : علامه بحرینی ، ص ۱۱۳ - ۱۱۵ . ۲ . العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۵۷ . صفحه ۵۳

شیوه تحقیق

سید هاشم بحرانی در نقل اخبار و روایات دارای شیوه ای منحصر به خود است که هر مراجعه کننده به کتب ایشان به خوبی ویژگی روش او را در می یابد . ما به طور فشرده به بعضی از این ویژگیها اشاره خواهیم کرد : ۱ . ایشان در نقل احادیث به اخبار شیعه بسنده نمی کرد . از همین رو به موجب تسلط به احادیث اهل سنت ، برای اثبات موضوعات مختلف ، به ویژه موضوعات اختلافی ، به خصوص از کتب آنان حدیث نقل می کرد . ایشان برای اثبات امامت امیر مؤمنان علی (علیه السلام) حدیث منزلت را با یکصد

سند از دانشمندان اهل سنت با ذکر نام کتاب و متن حدیث و از طرف شیعه با هفتاد طریق نقل کرده است. (۱) همچنین در این که ائمه بعد از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) دوازده نفر: علی و حسن و حسین و نه نفر از فرزندان حسین (علیه السلام) هستند، از طریق اهل سنت پنجاه و هشت حدیث و از طریق شیعه پنجاه حدیث ارائه کرده است. (۲) ۲. علامه بحرانی بر آن بوده است که از یک نسخه یا یک کتاب نقل حدیث نکند، بلکه به سبب تتبع و دستیابی وی به نسخ متعدد گاهی در یک حدیث یا موضوعی خاص، مطالب مختلف را از نسخه های گوناگون نقل کرده است. ۳. در پی اهتمام سید به نقل صحیح روایات و تسلط وی به احادیث و دستیابی ایشان به نسخه های متعدد، توجه خاص به تصحیح سند احادیث ۱. غایه المرام، ص ۱۰۹ و ۱۲۶ باب ۲۰ و ۲۱. ۲. همان، ص ۱۹۱ - ۲۰۰، باب ۲۴ و ۲۵. صفحه ۵۴ داشته و بسیاری از کتبی را که از آنها نقل حدیث کرده است، پیشتر به تصحیح آنها پرداخته، سپس از آنها روایت نموده است (۱) و خود در این زمینه همت به خرج داده و کتاب تهذیب شیخ طوسی را به بهترین متن تدوین و باب بندی کرده و با نام ترتیب التهذیب به یادگار نهاده است. همچنین کتاب تنبیهات الارباب فی رجال التهذیب، پیرامون اغلاط فراوانی نگاشته که در رجال و سند اخبار واقع شده است. (۲) ایشان در پی همین امر در پایان خیلی از کتابهایش، از کسانی که نسخه های صحیحتری به دست آنها می رسید، خواسته است کتابهایش را تصحیح کنند. وی می نویسد: پس اگر کسی به نسخه ای صحیحتر از نسخه ما دست یافت، بعد از تأمل دقیق و دقت نظر کافی، اغلاطی که به آنها دست یافته است تصحیح نماید. (۳) اهتمام بزرگ نابغه بحرین، نقل حدیث به صورت صحیح بود، از همین رو در کتابخانه اش برای هر کتاب چندین نسخه موجود بود که به کمک آنها متن روایات را به صورت صحیح ضبط می فرمود. (۴) ۴. دسته بندی و تبویب احادیث، یکی دیگر از کارهای مهم و بسیار لازم سید بوده است. او دارای روشی خاص در تبویب کتابهایش می باشد و این روش، معرّف کتابهای اوست. ۱. البرهان، ج ۴، ص ۵۵۱. ۲. لؤلؤة البحرين، ص ۶۵. ۳. علامه بحرانی، معالم الزلفی، ص ۳۶۴؛ برهان، ج ۴، ص ۵۵۱. ۴. العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۹۸. صفحه ۵۵ ایشان احادیث پیرامون تفسیر قرآن را جمع کرد و به بهترین وجه، ترتیب و تدوین نموده و با اعتماد بر مصادر روایی، چندین کتاب تفسیری نوشت و چندین کتاب ویژه در اثبات ولایت امیرمؤمنان (علیه السلام) و فضایلش و برتری آن حضرت بر دیگران به رشته تحریر در آورد. او کتاب غایه المرام را که از بهترین کتابهای حدیثی است در اثبات حقانیت امیرمؤمنان (علیه السلام) و اهل بیت (علیهم السلام) تألیف نمود. این اثر هنوز هم مهمترین کتابهای مرجع در علم کلام شمرده می شود. (۱)

شکوفایی حدیث در بحرین

بحرین سومین پایگاه تشیع پس از عراق و ایران محسوب می گردد و از صدر اسلام تا عصر حاضر بسیاری از عالمان و دانشمندان، همچون شیخ علی بن سلیمان و ابن میثم بحرانی و راویانی مانند نصر بن نصیر بحرانی و محمد بن سهل بحرانی و... را به جهان اسلام هدیه نموده است. با این حال، علم حدیث تا زمان سید بحرانی در این سرزمین جایگاه خاص خویش را پیدا نکرده بود. اولین کسی که علم الحدیث را در بلاد بحرین نشر داد، شیخ علی بن سلیمان بحرانی قدّمی، ملقب به زین الدین بوده است و قبل از ایشان وجود و اثری از علم حدیث نبود. او حدیث را ترویج کرد و تهذیب نمود و بر دو کتاب تهذیب و استبصار (۲) حاشیه نوشت و در پی اشتغال و ۱. همان، ص ۵۹ و ۶۰. ۲. تهذیب و استبصار، دو کتاب از کتب اربعه شیعه و تألیف شیخ طوسی (متوفی ۴۶۰ ق.) است. صفحه ۵۶ انس پیوسته با حدیث، در دیار عجم مشهور و معروف به مادر حدیث شد. (۱) این بزرگوار در سال ۱۰۶۴ وفات یافت (۲) و فقیه فرهیخته، علامه بحرانی با این دانشمند هم عصر بوده و در هنگام فوت ایشان نزدیک به چهل سال از عمر شریف علامه گذشته بوده است. بعد از فوت این عالم تا رحلت علامه (۱۱۰۷ هـ. ق.) در بحرین، عالم متبحر در علم حدیث، همچون فقیه گرانمایه، سید هاشم بحرانی نیامده است. او یکی از احیاگران حدیث در قرن یازدهم است که با

نوشتن کتابهای ارزشمند حدیثی در موضوعات مختلف و تربیت شاگردان کم نظیر ، حدیث را نه تنها در بحرین ، بلکه در سراسر مناطق اسلامی شکوفایی خاصی بخشید که همه علما اتفاق نظر دارند که در شیعه کسی جز علامه مجلسی (رض) مانند او دیده نشده است . (۳)

دو هم سنگر

علامه بحرانی و علامه مجلسی دو نابغه عصر و غواص علوم اهل بیت در یک زمان ، در یک سنگر و با یک هدف بودند که همه علوم متداول زمان خود را ترک گفته ، به پاسداری از علوم و معارف اهل بیت همت گماشتند . ۱ . لؤلؤة البحرین ، ص ۱۴ . ۲ . همان جا . ۳ . همان ، ص ۶۳ ؛ شیخ عباس قمی ، الکنی و الالقاب ، ج ۳ ، ص ۹۳ ؛ قصص العلماء ، ص ۶۳ ؛ سید محسن امین ، اعیان الشیعه ، ج ۵۱ ، ص ۸ ؛ انوار البدرین ، ص ۱۳۶ . صفحه ۵۷ علامه محمد باقر مجلسی در این باره می فرماید : پس از مطالعه و دقت دریافتم که تمام علوم در قرآن کریم و اخبار اهل بیت رسالت ، یعنی گنجینه‌وران علوم الهی است . پس همه آنچه که مدتی از عمر خود را در تحصیل آن ضایع گردانیده بودم رها کردم و با وجود آن که آن علوم در زمان ما بسیار رایج بود ، به علمی توجه کردم که به سود آخرتم باشد ، در حالی که بازار آن در این عصر و زمان کساد است . پس بحث و تحقیق در اخبار پیشوایان پاک (علیهم السلام) را و وجهه خاطر خود ساختم . (۱) علامه مجلسی با استفاده از امکانات حکومتی و شاگردان پرکار ، به جمع آوری نسخه های متعدد و ای بسا منحصر به فرد پرداخت و دائرة المعارف بزرگ روایی بحارالانوار را - که خود کتابخانه ای غنی است - به جامعه اسلامی عرضه کرد . علامه بحرانی نیز با تلاش فوق العاده و سفرهایی طولانی ، در پرتو تأیید پروردگار به تنهایی آثار گرانبهایی ، مانند : تفسیر برهان ، غایة المرام ، حلیة الابرار و معالم الزلفی و دهها کتاب کم نظیر دیگر - که با صد تأسف هم اینک برخی از آنها از بین رفته است و اثری از آنها باقی نیست - به فرهنگ اسلامی هدیه نمود . او با تلاشهای توانفرسا و مسافرتها و اهتمام به جمع آوری نسخه های متعدد کتابهای نفیس و خطی گذشتگان ، توانست به اهمّ مصادر دست یابد و حتی در این دستیابی به مصادر ، بر هم عصران خود پیشی گیرد و از ۱ . علامه محمد باقر مجلسی ، ص ۳۷ . صفحه ۵۸ مصادری نقل حدیث کند که علامه مجلسی (ره) هم به آنها دست نیافته است ، و اگر خواسته باشیم کتب سید را در یک مجموعه ای جمع کنیم ، کمتر از آنچه علامه مجلسی در بحار جمع کرده نخواهد بود . (۱)

سرشک دل

یکی از داغهایی که برای همیشه شیعه و بلکه سراسر عالم اسلامی بر دل دارد و هیچ گاه فراموش نخواهد کرد و اگر هیچ غمی نداشت مگر همین یک ، او را کفایت می کرد که برای همیشه از دیدگانش سرشک بارد ، غم از دست رفتن آثار و کتابهای پر ارج و بی نظیر عالمان و کتابخانه های نفیس ایشان است که حاصل زحمات سالها و نتیجه کوشش و مسافرتها طاقت فرسای آنان بوده است . آنان هر گوهری را از جایی به دست آورده ، همچون صدف محافظت می کردند ، اما در پی حوادث تلخی که بر شیعه خصوصاً و بر عالم اسلامی عموماً گذشت ، بسیاری از آن آثار و کتابخانه ها از بین رفت و هیچ اثری از آنها باقی نماند . فقیه نامور بحرین ، سید هاشم بحرانی - که خود از دلسوختگان این وادی غم است و بسیاری از آثار ارزنده اش دچار همین سرنوشت شده - بعد از اظهار ناراحتی برای از بین رفتن کتابها و کتابخانه ها و کهنگی و فراموشی علوم ، از اعماق جانش چنین فریاد بر می آورد : فاین هذه الكتب و عالموها و این آثارها و رسومها (۲) ؟ کجایند این ۱ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۲۹۹ ؛ اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۴۹ . ۲ . بحرانی ، مدینة المعاجز ، ص ۲۸ . صفحه ۵۹ کتابها و نویسندگان آنها ، و کجاست آثار عالمان و دانشمندان و نوشته هایشان ؟ و در مقدمه کتاب نفیس معالم الزلفی بعد از اظهار تأسف برای نابودی و فرسودگی کتابها می نویسد : ... مؤلف کتاب

عمده فرموده : وقتی سید مرتضی (رض) به رحمت ایزدی پیوست ، در بعضی از کتب تاریخی آمده است که کتابخانه او دارای هشتاد هزار جلد کتاب بود . و نقل شده از صاحب اسماعیل بن عباد (۱) که کتابخانه اش هفتاد بار شتر بوده است و همچنین از شیخ رافعی (۲) نقل شده که کتابهای او ۱۱۴۰۰۰ جلد می باشد فاین هذه الكتب و این علومها و عالموها زپس کجاست این کتابها و کجاست علوم و نویسندگان این کتابها ؟ و چه خوب گفته است شاعر : ذهب الرجال المقتدى بفعالهم والمنكرون لكل امر منكر وبقیت فی خلف یزکی بعضهم بعضاً لیدفع معورا عن معور ۱ . ابوالقاسم ، اسماعیل بن عباد طالقانی ، وزیر فخرالدوله (۳۲۶ - ۳۸۵ ق .) عالمی فاضل ، شاعر و محقق بوده است . مشروح زندگی او را در مجموعه دیدار با ابرار مطالعه کنید . در بزرگواری او همین بس که شیخ صدوق ، کتاب نفیس عیون اخبار الرضا و ثعالبی کتاب یتیمه الدهر را برای او تألیف کرده اند . «موسی زنجانی ، الجامع فی الرجال ، ج ۱ ، ص ۲۵۴ . ۲ . ابوالقاسم عبدالکریم بن محمد القزوینی الشافعی ، دارنده کتاب التذوین ، از بزرگان قرن ششم است . «مدینه المعاجز (حواشی) ، (به نقل از : الکنی و الألقاب) ج ۱ ، ص ۲۸ .» . صفحه ۶۰ و باقی ماندم من در بین بازماندگانی که هر یک از دیگری دفع عیب می کند تا عیب خود پوشیده شود . (۱) آری این مشتی است از خروارها کتاب و گنجینه های نفیس مسلمین که یا به دست اجانب نابود و غارت شده و امروزه نسخه های منحصر به فرد و نفیس ترین نسخه های قرآنی ما در کتابخانه ها و موزه های آنها یافت می شود و یا به دست دشمنان داخلی نابود گردیده اند ، که علامه بحرانی و امثال ایشان همواره به یاد آن گوهرهای تابناک ، قلبی محزون و دیده ای اشکبار دارند .

کستان علامه بحرانی

از زندگی و آثار فقیه بلند آوازه بحرین چنین بر می آید که وی همچون علامه همیشه زنده یاد ، محمد باقر مجلسی ، به جمع آوری کتب حدیث عشق و اهتمام افزون داشته و سالهایی از عمر شریفش را در پی این آثار به جستجو پرداخته است . گواه این حقیقت ، سفرهای ایشان و وجود کتابخانه بی نظیر اوست . وی در مقدمه کتاب مدینه المعاجز الاثمه . . . در سطوری چنین پرده از این امر بر می دارد : کتاب شافی در موضوع امامت ردّ بر کتاب مغنی عبدالجبار و نوشته سید والامقام در علم و دین ، ابوالقاسم علی بن الحسین . . . [سید مرتضی علم الهدی] ، کتابی حاوی بحثهای مفید است که من آن را در شیراز ۱ . معالم الزلفی ، ص ۱۲ . صفحه ۶۱ دیده ام . (۱) در کتابخانه نفیس و بزرگ او مهمترین مصادر در موضوعات مختلف گردآوری شده و بیشتر کتب حدیثی شیعه و سنی موجود بوده است ، و به دلیل اهتمام زیاد سید به نقل احادیث به صورت صحیح ، وی از هر کتاب چند نسخه فراهم کرده است . (۲) وی گاهی یک حدیث را از دهها کتاب با ذکر صفحه و متن آن تنها از اهل سنت یا شیعه نقل می کند (۳) و به علاوه در هر موضوع غالباً به صورت فهرست ، کتابهای موجود در آن موضوع را معرفی می نماید ، (۴) و این از کارهای بسیار مهمی است که سید بلند آوازه بحرین ، سیصد سال پیش به اهمیت آن پی برده و امروز به مثابه عنصری مهم در مجامع علمی مورد بحث و نظر است . گرچه کسانی که زندگی سید را نوشته اند نامی از کتابخانه او نبرده اند ، ایشان خود در تفسیر برهان می گوید : از برادرانی که این کتاب را مورد مطالعه و نظر قرار می دهند می خواهم که اگر به نسخه هایی صحیحتر از نسخه هایی که من این کتاب (برهان) را از آنها اخذ کرده ام دست یابند ، کاستیهای آن را که در نزدشان روشن است برطرف سازند ، برای این که بعضی از کتابهایی که من این کتاب را ۱ . ص ۳۵ . ۲ . العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۸۵ . ۳ . همان ، ص ۵۷ . ۴ . مدینه المعاجز ، ج ۱ ، ص ۳۱ - ۴۱ ، محدث بحرانی ، حلیه الابرار فی احوال محمد و آله الاطهار (علیهم السلام) ، ج ۲ ، ص ۴۴۸ - ۴۵۰ . صفحه ۶۲ از آنها گرفته ام ، مانند : تفسیر علی بن ابراهیم ، در پیش من نسخه های متعددی از آن موجود است و تفسیر عیاشی دو نسخه از آن در پیش من هست ، از اول قرآن تا آخر سوره کهف ، و من به قدر امکان این کتابها را اصلاح و تصحیح نمودم . (۱) امّا بر این کتابخانه چه گذشته و به دست چه کسی رسیده ، معلوم نیست . آنچه مسلم است بعضی از آن کتابها چنان که میرزا

عبدالله افندی نقل می کند و در نزد فرزندانش در اصفهان بوده که در پی حوادث بحرین به این شهر مهاجرت کرده بودند ، ولی با توجه به حوادث تلخی که بر بحرین گذشته و موجبات مهاجرت جمع زیادی از علما را فراهم آورده است و با توجه به کمی امکانات آن روز ، به طور طبیعی برای آنها ممکن نبوده است که همه کتابها را منتقل کنند . حال خدا می داند که این گنجینه نفیس که حاصل زحمات و سفرهای طولانی سید بوده چه شده و به کجا و به دست چه کسی رسیده است . (۲) ۱ . ج ۴ ، ص ۵۵۱ .

۲ . برای آشنایی بیشتر با کتابخانه و منابعی که سید از آنها نقل حدیث کرده ، به کتاب ارزشمند العلامة السید هاشم البحرانی ، تألیف فاضل ارجمند ، جناب آقای فارس تبریزیان مراجعه کنید ، امید است ان شاءالله این کتاب به فارسی ترجمه و در دسترس دانش پژوهان قرار گیرد . صفحه ۶۳

فصل چهارم : نوری بر قله تقوا

تندیس پارسایی

فقیه عالی قدر ، عارف کامل ، علامه بحرانی از جمله مردانی است که همراه با تحصیل مراتب علمی ، از کسب کمالات اخلاقی و سیر و سلوک عرفانی غافل نماند . او هم از چشمه سار نور علم کام جست و هم از شهد شیرین تقوا نوشید ، و جان و دل را از هر دو سیراب نمود ، به گونه ای که خود الگوی سالکان کوی حق و خورشید راهیان وادی معرفت گشت . وی در خداترسی بدان مرتبه رسید که از او به تندیس تقوا یاد می کنند . فقیه بلند آوازه ، شیخ محمد حسن نجفی ، مؤلف کتاب پرجواهر الکلام (متوفی ۱۲۶۶ ق .) در هنگام بحث از مقام عدالت که آیا ملکه عدالت شرط احراز این مقام است یا حسن ظاهر کفایت می کند ، چنین نتیجه می گیرد : حسن ظاهر در عدالت کفایت می کند و نمی توان قائل شد که عادل کسی است که دارای ملکه عدالت باشد . اگر چنین باشد ، نمی توان به صفحه ۶۶ عدالت شخصی حکم کرد ، مگر مانند مقدس اردبیلی و سید هاشم ، بنابر آنچه از احوالشان نقل می شود . (۱) وجود آن همه مشکل و کمی امکانات و این همه آثار مهم ، حاکی از آن است که وی به حقیقت به سرچشمه فیاض تقوا دست یافته ، قلب پاکش همچون آینه ، حقایق را منعکس می ساخته است . حس ها و اندیشه بر آب صفا همچو خس بگرفته روی آب را خس بس آئینه بود بر جو چون حباب خس چو یک سو رفت پیدا گشت آب چون که تقوا بست دو دست هوا حق گشاید هر دو دست عقل را «مولوی» به همه سالکان طریق تقوا و پارسایان راستین درسی بزرگ داد ، چه این که « . . . ورع و تقوای شدید سید هاشم و دستیابی او به بالاترین مراحل تقوا ، او را از ادای وظایف سخت و دشواری ، مانند : قضاوت بین شیعه ، اجرای احکام خدا ، کوتاه کردن دست ظالمان و رفع بدعتها و غیر اینها که از امور ریاست و زعامت است دور نکرد . سید - رضوان الله علیه - بین شدت و عطف و بین ورع و تقوا و زهد و تواضع و ذلت در پیشگاه الهی و بین اجرای احکام الله و قضاوت بین مردم و مبارزه با مفسدان جمع کرد . (۲) ۱ . ج ۱۳ ، ص ۲۹۵ . ۲ . العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۷۴ . صفحه ۶۷ او به جای دوری گرفتن از جامعه و منزوی شدن ، به حقیقت تقوا که همان دوری از معاصی خدا و ادای وظایف و مسؤولیتهای هر مسلمان واقعی و دفاع از اسلام و مسلمین و نشر معروف و ریشه کن ساختن منکر و مبارزه با ظالمان و مفسدان و متجاوزان پرداخت ، و این نکته در زندگی سید را ، هیچ کس از شرح حال نویسان از نظر دور نداشته است . (۱) در زندگانی سراسر نور سید بحرانی ، شگفت آن است که وی از یک سو خویشتن را از عهده داری امور دینی و اجتماعی مردم دور داشت و از طرفی خداترسی و زهد ، وی را از نوشتن رساله احکام و صدور فتوا باز داشت . حال شرح این ماجرا را در سطور چند خواهیم نگاشت .

زعامت دینی و اجتماعی

در هر برهه از زمان که حوادث گوناگونی به دیار اسلامی گذشته است - چه در زمانهایی که عالمان و شیعیان تحت فشار حکومتها قرار داشته یا دارای قدرت نسبی بوده اند - همواره علما در رسیدگی به مشکلات مردم و عهده داری تعلیم و تربیت و دفاع از ناموس مسلمانان پیشگام بوده اند ، و مردم نیز به خوبی با تمسک به حدیث شریف : «فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَائِنًا لِنَفْسِهِ ، حَافِظًا لِدِينِهِ ، مُخَالَفًا عَلَى هَوَاهُ ، مُطِيعًا لِأَمْرِ مَوْلَاهُ ، فَلِلْعَوَامِ أَنْ يُقْلَدُوهُ» (۲) ، به خوبی به اهمیت و شناخت این پناهگاه محکم و مطمئن پی ۱ . لؤلؤة البحرين ، ص ۶۳ ، انوارالبدین ، ص ۱۳۷ ، محدث قمی ، فوائدالرضویه ، ص ۷۰۵ . ۲ . پس هر کس از عالمان دین که بر نفس و امیال نفسانی خود مسلط باشد ، و دین خدا را پاس دارد ، و با هوا و هوس خویش مخالفت ورزد ، و مطیع احکام خدا باشد ، پس بر مردم است که از او پیروی کنند . «وسائل الشیعه ، ج ۱۸ ، ص ۹۵» . صفحه ۶۸ برده و نیک دریافته اند که در هر زمان از علما دوری کنند به انحطاط کشیده می شوند . در میان کسانی که زعامت به آنها رسیده است ، سید هاشم بحرانی دارای جایگاه و درجه عالی بوده است . همه مردم در امور دین و دنیایشان به او رجوع می کرده اند . حکام و اُمرا از او واهمه داشته و اوامر و نواهی اش را اطاعت می کرده اند و احدی با او معارضه و مخالفت نمی کرده ، و او از نشر اسلام صحیح که به شیوه مذهب اهل بیت است کوتاهی نکرده ، و به بهترین وجه امانتش را ادا کرده است نفوذ مرجعیت او از آن جا معلوم می شود که در زمان سید جمع زیادی از علما و فقهای صاحب نظر در بحرین می زیسته اند ، اما با وجود همه آنان مرجع دینی و اجتماعی مردم ، سید هاشم بوده است . (۱)

رساله ای که نوشته نشد

محدث بحرانی از افراد نادری است که با توجه به مراتب عالی علمی ، اقدام به نوشتن رساله توضیح المسائل نکرد . راستی چرا چنین مردی با این علو مقام علمی ، رساله فتوایی در احکام ننوشته است ؟ اکثر کسانی که زندگی سید را مورد بررسی قرار داده اند ، اعتراف کرده اند که صدور نیافتن رساله از ایشان ، ناشی از شدت زهد و تقوای وی بوده است . چنان که در بین علمای طراز اول اسلام که از هر نظر شرایط فتوا را دارا بوده اند ، کسانی از این امر اجتناب میورزیده اند . ۱ . العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۷۸ . صفحه ۶۹ روشن ترین نظر در این که چرا سید کتب فتوایی ننوشته است ، ورع و تقوای اوست ، چنان که از سید بن طاووس نیز چنین نقل شده . یا آن که وی از همان نخست به طور کامل فتوا را ترک کرد تا آن جا که بدان پایبند شد و پیوسته ترک فتوا را شیوه کارش قرار داد . هر چند او در بالاترین رتبه اجتهاد بود ، مانند بسیاری از بزرگان علمای ما . از آنهاست علامه بزرگوار ، شیخ حسین ماحوزی که هیچ تردید و اختلافی بین اهل عصرش - از عرب و عجم و عراقی - در اجتهاد او نبود ، بلکه او یگانه زمان بود . (۱) از همین رو محدث بحرانی با داشتن مقام والای علمی و شرایط فتوایی و مقلدان بسیار در بحرین و خارج از بحرین ، از شدت زهد و ورع ، از دادن فتوا خودداری کرد . چنان که سیره مراجع عظام بر این بوده که تا مجبور نمی شدند فتوا نمی دادند و یا این که مانند شیخ اعظم انصاری فقط بر رساله علمای دیگر حاشیه می زدند و خود از نوشتن کتاب مستقل فتوایی خودداری می کردند . ۱ . انوارالبدین ، ص ۱۳۹ . صفحه ۷۰

فصل پنجم : بوستان بهشت

مجموعه نور

مجموعه نور تا به این جا به گستره زندگی مردی قدم نهادیم که وجودش جهانی از عظمت ، معنویت ، خلوص ، قداست ، پژوهش و کوشش ، همراه با نبوغ و ذکاوت و عشق افزون به هدف و کارش بود . او که بعد از تبحر در علوم زمان خویش ، به حدیث و

میراث ائمه اطهار توجه کرد ، چنان در این اقیانوس نور غواصی کرد و از دُرهای آن برچید و آنها را در موضوعات لطیف و بدیع دسته بندی کرد ، که امروزه باید پژوهشگران بسیار با کمک دستگاههای پیشرفته و با مخارج سنگین و صرف سالها وقت به چنان نتایجی دست یابند . در حالی که محدث بحرانی به تنهایی در سیصد سال پیش ، در پرتو تأیید و لطف الهی به چنین مهمی نایل آمده است . بوستانهای زیبایی که وی در سرزمین دلها کاشت و پرورش داد ، نهالی از نور و رایحه ای بهشتی داشت . اکنون ما در برابر این بوستان زیبا و نورانی قرار گرفته ایم که باغبان حدیث در طول دهها سال ، از نهالهای بهشتی و صفحه ۷۴ کلمات نورانی ائمه اطهار پرورانده است ؛ پس بیایید تا جان را از شمیم بهشتی آن معطر کنیم .

تفرّجی در بوستان

نظاره آثار فقیه فرهیخته بحرین و کیفیت دسته بندی احادیث - که امروزه یکی از موضوعات مهم مجامع علمی به شمار می رود - و میزان تتبع و دقتهای علمی این پارسای ژرفنگر ، حکایت از آن دارد که او یکی از نوابغ روزگار و مؤید به تأییدات الهی بوده است . از تألیفات سید آنچه از سوی علما ثبت گردیده ، حدود ۷۵ عنوان است که بسیاری از آنها خود بیش از چند مجلد است . البته تعدادی از آثار نیز در زمان خود ایشان از بین رفته است ، چنان که مؤلف ریاض العلماء می نویسد : از بعضی از فرزندان سید که بیشتر مورد وثوق و اعتماد من بود شنیدم که ایشان می گفت : بعضی از کتابهای پدرم را کسی که درخواست تألیف آن را نموده بود از ایشان گرفت و در بحرین هم معروف و مشهور نگردید و از بین رفت . موضوع اکثر این آثار ، معارف دینی و تفسیر قرآنی - برگرفته از احادیث اهل بیت عصمت و طهارت - است . ما کتابهای سید را در نه موضوع کلی تحت عنوان بوستانهای نه گانه ، تنظیم و کتابهای مربوط به آن موضوع را بررسی می کنیم ؛ گرچه ممکن است یک کتاب در دو جا یا بیشتر نام برده شود ، که در پاورقی به آن اشاره خواهیم کرد . صفحه ۷۵

بوستانهای نه گانه

بوستانهای نه گانه

- ۱ . بوستان وحی ۶ کتاب ۲ . بوستان توحید ۲ کتاب ۳ . بوستان نبوت ۴ کتاب ۴ . بوستان امامت و ولایت ۳۰ کتاب ۵ . بوستان معاد ۲ کتاب ۶ . بوستان تاریخ و مقتل ۸ کتاب ۷ . بوستان فقه ۱ کتاب ۸ . بوستان حدیث ۳ کتاب ۹ . بوستان رجال ۷ کتاب

بوستان وحی

بوستان وحی

- ۱ . البرهان فی تفسیر القرآن ۲ . اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیته القرآنیة ۳ . المحجّة فیما نزل فی القائم الحجة ۴ . نور الأنوار ۵ . الهادی و مصباح النادی ۶ . الهدایة القرآنیة الی الولاية الامامیه صفحه ۷۶

شیوه های تفسیری

شیوه های تفسیری

تفسیر در لغت به معنای بر گرفتن نقاب از چهره است؛ گرچه قرآن نور مبین است و نقابی بر چهره ندارد و ما هستیم که باید پرده ها را از دیدگان و ذهن خود کنار بزنیم. تردیدی نیست که برای این کتاب آسمانی مفاهیم عمیقی است که پی بردن به آن برای هر کسی میسر نیست. کار مفسران، بیان و کشف آن معانی و مفاهیم با استفاده از خود قرآن، روایات و معانی لغات و... در حد امکان است. برای این منظور، سه روش تفسیری وجود دارد:

۱. تفسیر با توجه به کلام معصوم (ع)

در این روش تفسیری، آیات قرآن فقط با احادیث رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و ائمه هدی (علیهم السلام) تفسیر و تأویل می شود و مفسر خود در آن نظری ندارد و فقط به آنچه از آن پاكان رسیده است بسنده می کند؛ این روش را تفسیر به روایت (تفسیر روایی) گویند. تاریخ این روش تفسیر از صدر اسلام شروع می شود که راویان، احادیث تفسیری نقل شده از رسول خدا و ائمه اطهار را روایت می کردند. افراد مشهور در این زمینه، ابن عباس، ابن مسعود، جابر بن عبدالله و ابوسعید خدری هستند. از آن جا که حدیث نخستین مصدر بعد از قرآن است، مفسر در تفسیر قرآن از آن بی نیاز نیست و برای وی رأیی در مقابل حدیث یا در عرض آن وجود ندارد. از همین رو رأیی درست است که معارض با حدیث نباشد، در نتیجه مفسر باید در ابتدا تأکیدش بر روایات باشد و آن گاه است صفحه ۷۷ که می تواند از نظر و اجتهاد خود در تفسیر قرآن استفاده کند؛ بنابراین اهتمام، روایات رسیده در تفسیر قرآن از ارزشمندترین کوششهای علمی در تفسیر قرآن است. نام برخی از تفاسیری که مفسران آنها اهتمام ویژه به تدوین روایات رسیده در تفسیر قرآن داشته اند عبارت است از: الف) از تفاسیر شیعه: ۱) تفسیر عیاشی، محمد بن مسعود بن عیاش سمرقندی؛ ۲) تفسیر نورالثقلین، عبد علی بن جمعه عروسی حویزی؛ ۳) تفسیر برهان، (۱) علامه سید هاشم بحرانی. ب) از اهل سنت: ۱) الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، جلال الدین سیوطی؛ ۲) تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر؛ ۳) تفسیر البغوی به نام معالم التنزیل فی التفسیر و التأویل.

۲. تفسیر اجتهادی

این روش تفسیری که از حدود قرن پنجم هجری شروع شده است، از مرحله تفسیر روایی - که آیات را فقط با روایات رسیده تفسیر می کردند - گذشته و به مرحله نظر و اجتهاد و رأی رسیده است. در این روش، مفسر با استفاده از آیات و احادیث و ریشه یابی لغات قرآنی و... به مفاهیم آیات دست می یابد و رأی خود را بر قرآن تحمیل نمی کند، بلکه سعی می کند با ۱. تفسیر برهان (مقدمه محمد مهدی آصفی) ص ۱۴ و ۳۹. صفحه ۷۸ استفاده از منابع دیگر و اجتهاد خویش، مفاهیم و معانی عمیقتری از قرآن دریابد.

۳. تفسیر به رأی

این روش تفسیری سراسر وابسته به رأی و اجتهاد مفسر است. در واقع «خطرناکترین روش در تفسیر قرآن این است که به جای شاگردی در مکتب قرآن، ژست معلمی را در برابر این کتاب بزرگ آسمانی به خود بگیریم؛ یعنی به جای استفاده از قرآن بکوشیم افکار خود را بر قرآن تحمیل کنیم و پیش داوریهایی که مولود محیط، تخصص علمی، مذهب خاص و سلیقه شخصی

ماست ، به نام قرآن و به شکل قرآن عرضه کنیم و در حقیقت قرآن برای ما امام و پیشوا و رهبر نباشد ، بلکه وسیله ای برای به کرسی نشاندن حرفها و موجه جلوه دادن افکار و سلیقه های شخصی ما باشد . «(۱) این روش تفسیری از نظرگاه روایات بسیار نکوهش شده و مفسران را از آن بر حذر داشته است . فرموده اند : من قال فی القرآن بغیر علم فلیتوباً مقعده من النار (۲) کسی که در مورد قرآن بدون علم نظر دهد ، جایگاهش پر از آتش خواهد بود . شایان ذکر است که روش سید بحرانی در تفسیر ، همان شیوه نخست است که در ذیل بدان خواهیم پرداخت : ۱ . ناصر مکارم و دیگران ، تفسیر نمونه (مقدمه) ، ج ۱ ، ص ۲۲ . ۲ . تفسیر برهان (مقدمه) ، ص ۳۷ (به نقل از : مسند احمد ، ج ۱ ، ص ۲۳۳ و ۲۶۹) تفسیر طبری ، ج ۱ ، ص ۲۷ . صفحه ۷۹

۱ . البرهان فی تفسیر القرآن

تفسیر برهان که به سبک روایی به رشته تحریر در آمده ، از بهترین تفاسیری است که علمای شیعه در این زمینه تألیف کرده اند . . . در این کتاب آنچه روایت از اهل بیت در تفسیر قرآن وارد شده جمع گردیده است و مؤلف کوشش زیادی در جمع و تنظیم گروه زیادی از احادیث که در مصادر روایی وارد شده ، نموده [است] و این دلالت می کند بر درجه عالی قدرت علمی ایشان در تتبع احادیث از بسیاری از مصادر متنوعه و تنظیم آنها به موجب آیات قرآنی . (۱) این تفسیر ، مجموعه عظیمی از اخبار اهل بیت (علیهم السلام) در تفسیر آیات قرآنی است که بسیاری از مصادر آن از کتب نایاب و بلکه بعضی از آنها در بحار نیز ذکر نشده است . (۲) مؤلف در مورد تفسیرش می فرماید : این کتاب شامل بسیاری از روایات اهل بیت (علیهم السلام) در تفسیر کتاب الهی و در بردارنده شماری از فضایل اهل بیت و آنچه درباره ایشان نازل شده می باشد . همچنین حاوی انبوهی از علوم احکام و آداب و قصص انبیا و غیر آن است که دیگر کتابها در بر ندارند . (۳) مؤلف محترم بعد از ذکر مطالبی پیرامون شیوه کتاب در مقدمه ، هفده باب مختلف در موضوعات بسیار مهم گشوده و سپس وارد اصل کتاب گردیده است . ۱ . تفسیر برهان (مقدمه محمد مهدی آصفی) ، ج ۱ ، ص ۴۰ . ۲ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۱ . ۳ . تفسیر برهان ، ج ۴ ، ص ۵۵۱ . صفحه ۸۰ این تفسیر به امر سلطان حسین صفوی در تاریخ ۱۱۳۱ ق . از سوی مولا محمد کاظم ابن شاه محمد تبریزی به فارسی ترجمه گردیده که نسخه ای از آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۴۲۱۱ موجود است . (۱) تفسیر البرهان هم اکنون در پنج جلد به قطع رحلی به چاپ رسیده است که یک جلد آن به عنوان مقدمه تفسیر برهان بوده و به قلم فاضل محقق ، ابوالحسن بن محمد طاهر بن عبدالحمید بن موسی بن علی بن معتوق بن عبدالحمید فتونی نباطی ، در سال ۱۱۴۰ ق . نگاشته شده است . تفسیر پنج جلدی البرهان از سوی مؤسسه اسماعیلیان در قم چاپ شده است .

۲ . اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بینه القرآنیة

این کتاب شریف ، یکی از کتب تفسیری مفید و بسیار لطیف و بدیع است که علامه در روز هفدهم ربیع الاول (سالروز میلاد رسول گرامی اسلام) سال ۱۰۹۶ ق . تألیفش را به پایان رسانیده است . (۲) مؤلف محترم در این کتاب ، ۱ . العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۰۹ ، الذریعه ، ج ۲۶ ، ص ۱۹۲ . ۲ . اللوامع النورانیة ، ص ۵۵۱ . ۳ . الذریعه ، ج ۴ ، ص ۳۲۱ و ج ۱۸ ، ص ۳۷۱ ؛ اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ؛ ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۱ . صفحه ۸۱ ۱۱۵۴ نام از اسمای امیرمؤمنان و فرزندان گرامی اش را با استناد به روایات از قرآن استخراج کرده و بر شمرده است . کتاب دارای یک مقدمه و حاوی سه مطلب است : الف) معنای آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) ب) ذکر آنچه از امیرمؤمنان در قرآن رسیده است (ج) ظاهر و باطن قرآن .

۳ . المحجة فیما نزل فی القائم الحجة

از کتابهای بسیار لطیف تفسیری است که در آن ۱۲۰ آیه از قرآن کریم با استناد به روایات وارد شده ، در شأن وجود مسعود امام زمان (عج) ذکر شده است . (۱) در این کتاب ، موضوعات مختلفی همچون کیفیت ظهور حضرت ، مکان ظهور ، حوادث قبل و بعد از ظهور ، اسامی افرادی که در رکاب حضرت هستند ، عدد یاران امام و بیانات معصومین پیرامون وجود شریف آن حضرت و بسیاری از نکات تاریخی و مطالب ارزشمند دیگر ، ضمن تفسیر و تأویل آیات ارائه گردیده است . ۱ . ر . ک : المحجة فیما نزل فی القائم الحجة (مقدمه) ، ص ۱۵ . صفحه ۸۲ این کتاب را جمع زیادی از کسانی که زندگینامه سید را نوشته اند در فهرست کتابهای او برشمرده اند . (۱) خوشبختانه این کتاب با نام «سیمای حضرت مهدی در قرآن» به زبان فارسی ترجمه گردیده است . برای تبرک و تیمن به ترجمه قسمتی از کتاب اشاره می کنیم : برجهای آسمان نبوت وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ (۲) سوگند به آسمان که دارای برجهاست . اصبح بن نباته حدیثان داد که گفت : شنیدم ابن عباس می گفت <> : رسول خدا (صلی الله علیه وآله) فرمود : <> ذکر خداوند عزوجل و یاد من و یاد علی عبادت است و یاد امامان از فرزندانش عبادت است . سوگند به آن که مرا به نبوت برانگیخت و بهترین مخلوقات قرارم داد . این که وصی من بهترین اوصیاست و همانا او حجت خداوند بر بندگانش و خلیفه او بر خلقش می باشد و از فرزندانش امامان هدایتگر بعد از من هستند ، به [برکت] آنان خداوند عذاب را از اهل زمین حبس می کند و به سبب آنان آسمان را نگاه می دارد که جز به اذن او بر زمین افتد و به [قیمت وجود] آنان کوهها را نگاه می دارد که به حرکت در آیند و به [واسطه] ایشان بر آفریدگان خویش باران می بارد و به [جهت] آنان گیاه می رویند . ایشانند به حق اولیای خداوند و خلفای راستین من . شماره ایشان ۱ . الذریعه ، ج ۲۰ ، ص ۱۴۴ ، فوائد الرضویه ، ص ۷۰۵ ، اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، لؤلؤة البحرین ، ص ۶۵ . ۲ . بروج (۸۵) آیه ۱ . صفحه ۸۳ همان تعداد ماههاست که دوازده ماه است و به شماره نقبای موسی بن عمران . سپس این آیه را تلاوت فرمود : سوگند به آسمان که دارای برجها و کاخهای با عظمت است . آن گاه فرمود : ای ابن عباس ! آیا چنین می پنداری که خداوند به آسمان دارای برجها سوگند یاد می کند و منظورش همان آسمان و برجهای آن باشد ؟ عرض کردم : ای برگزیده خدا ! پس [معنای آن] چیست ؟ فرمود : اما آسمان ، من هستم و اما برجها ، پس امامان بعد از من می باشند : اولینشان علی (علیه السلام) و آخرینشان مهدی است - صلوات الله علیهم اجمعین . (۱)

۴ . نورالانوار فی تفسیر القرآن

یکی دیگر از کتب تفسیری ایشان است . این اثر نیز همانند تفسیر برهان ، تفسیری روایی است . آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه می نویسد : (۲) این تفسیر مانند تفسیر کنزالحقائق و نورالثقلین محدود بر روایات اهل بیت (علیهم السلام) است و نسخه ای از آن پیش سید محمد علی روضاتی می باشد که از سوره حاقه تا سوره فلق را در بردارد .

۵ . الهادی و مصباح النادی

این تفسیر که همچنان تفسیری روایی است ، قبل از تفسیر برهان تألیف یافته و سید در مقدمه تفسیر برهان می فرماید : ۱ . المحجة فیما نزل فی القائم الحجة ، ص ۲۴۷ (به نقل از : اختصاص مفید ، ص ۲۲۳ ، البرهان ، ج ۴ ، ص ۴۴۵ . ۲ . ج ۲۴ ، ص ۳۶۰ و ج ۴ ، ص ۳۲۱ ، اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۳ ، محمدعلی مدرس ، ریحانة الادب ، ج ۱ ، ص ۲۳۳ . صفحه ۸۴ من در این کتاب آنچه را در تفسیر الهادی و مصباح النادی که نخست تألیف کردم ، همراه با روایات اضافی جمع کردم تا فایده آن بیشتر و برای جویندگان [دستیابی به روایات تفسیری] آسانتر شود . (۱) بعضی از علما آن را به الهادی و ضیاءالنادی ثبت کرده اند (۲) ، ولی آنچه مؤلف خود در مقدمه تفسیر بیان کرده ، همان نام فوق است . ایشان این تفسیر را در سال ۱۰۷۷ به درخواست

شاه اسماعیل صفوی و به نام سید علی (مکنی به ابوالحسن ، فرزند سید محمد) پسر عموی خود و قاضی بحرین تألیف کرده است . (۳) کتاب ، یک مقدمه شامل دوازده باب دارد ، مانند : فضل عالم و متعلم ، فضل قرآن و حاملان قرآن ، معنای ثقلین و . . . در مقدمه کتاب چنین آمده است : من در کتابم اعتماد نکردم ، مگر به روایات بزرگان علمای معتمد و معتبر و موثق . . . این تفسیر شامل چند مجلد بزرگ می باشد ، ولی تا به حال چاپ نشده و بسیاری از علما آن را در فهرست کتابهای سید ذکر فرموده اند . (۴)

۶ . الهدایة القرآنیة الى الولاية الامامیه

از کتابهای فوق العاده ارزنده تفسیری درباره شماری از آیات قرآن ، ۱ . ص ۸ . ۲ . لؤلؤة البحرین ، ص ۶۴ ، انوار البدرین ، ص ۱۳۷ . ۳ . الذریعه ، ج ۲۵ ، ص ۱۵۴ و ۱۵۵ ، ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۱ . ۴ . ثقه الاسلام تبریزی ، مرآت الکتب ، ج ۴ ، ص ۱۶۹ ، کنتوری ، کشف الحجب و الأستار ، ص ۶۰۱ ، فوائد الرضویه ، ج ۲ ، ص ۷۰۵ ، اعیان الشیعه ، ج ۱ ، ص ۲۴۹ ، عبدالرحیم عقیقی بخشایش ، طبقات مفسران شیعه ، ج ۳ ، ص ۳۱۱ . صفحه ۸۵ پیرامون امامت ائمه اطهار است . مقدمه این کتاب خود دلیلی گویا بر انتساب آن به سید است . (۱) زیرا مؤلف محترم در مقدمه کتاب می فرماید : چون خداوند جلیل توفیق تصنیف کتاب برهان و کتاب الهدای و مصباح النادی . . . و کتاب اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیهة القرآنیة را به من داد ، شماری از آیات قرآنی را یافتم که از طریق اهل بیت به ولایت علی بن ابی طالب و یازده فرزندش تفسیر شده است ، دوست داشتم که آنها را جمع و منظم گردانم تا دستیابی به آنها آسان شود ، و آن را به الهدایة القرآنیة الى الولاية الامامیه نامگذاری کردم . کتاب با یک مقدمه و سه گفتار شروع می شود و تاریخ اتمام آن سال ۱۰۹۶ ق . می باشد . کتاب تاکنون چاپ نشده است و از سوی مؤسسه احیاء تراث علامه بحرانی در دست تحقیق و چاپ است .

بوستان توحید

۱ . حقیقه الايمان المبثوث على الجوارح و احادیث التوحید و النبوة و الإمامه سید در این کتاب ، احادیث توحید ، نبوت و امامت را مورد بحث و گفتگو قرار داده است . تاریخ اتمام کتاب سال ۱۰۹۰ هـ . می باشد . (۲) ۲ . نهایة الإكمال فیما یتیم به تقبل الأعمال از جمله کتابهایی است که مؤلف کتاب ریاض العلماء آن را در میان کتابهای سید در اصفهان دیده و تاریخ اتمام آن را سال ۱۰۹۰ ذکر فرموده است . ۱ . ر . ک : ریاض العلماء ، ج ۵ ص ۳۰۱ ، الذریعه ، ج ۴ ، ص ۳۲۱ و ج ۲۵ ، ص ۱۸۸ . ۲ . الذریعه ، ج ۷ ، ص ۴۸ . صفحه ۸۶ موضوع این کتاب ، اصول پنجگانه و مباحث مربوط به آن است . حاوی اخبار زیاد و فواید بیشماری است که از پانزده کتاب روایت نقل نموده است . (۱) مؤلف محترم در این باره می فرماید : ما در این کتاب آنچه که بر بندگان خدا معرفت و یاد گرفتنش واجب و جهل نسبت به آنها جایز نیست ذکر کردیم . از معرفت خدا و ایمان و شرایط قبولی اعمال ، و این اصول را از ائمه اطهار گرفتیم . . . و کتاب را بر ۲۳ فصل تقسیم نمودیم . (۲) نسخه های متعددی از این کتاب موجود است ، ولی بهترین آنها نسخه ای است به خط فرزند دانشمند ایشان ، سید عیسی بحرانی ، که در حضور پدر گرامی شان در سال ۱۱۰۲ نسخه برداری و تصحیح نموده اند .

بوستان نبوت

مقدمه

۱ . حلیه الابرار فی احوال محمد و آله الأطهار ، ۲ . مصباح الانوار و انوار الأبصار فی بیان معجزات نبی المختار ، ۳ . وفاة النبی (صلی

۴. حقیقه‌الایمان الموثوت علی الجوارح و احادیث التوحید و النبوة و الامامة (۳). ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۳.
۲. نهاییه‌الإکمال فیما یتیم به تقبل الاعمال (مقدمه). ۳. توضیح این کتاب در فصل بوستان توحید گذشت. صفحه ۸۷.

۱. حلیه‌الابرار فی احوال محمد و آله الأطهار

از کتابهای پربار در باب تاریخ و سیره رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و ائمه اطهار است. (۱) مؤلف در مقدمه کتابش می‌فرماید: چون در کتابهای قدیم و جدید حدیث نظر کردم، احادیث زیادی پیرامون صفات نیکوی ابرار (محمد و آل پاک او) یافتیم که پراکنده و بی‌نظم، مانند گردنبند مرواریدی بودند که ریسمان آن پاره شده و مرواریدهای آن پراکنده شده، نظم آنها از بین رفته باشد. دوست داشتم این احادیث را در کتابی جمع کنم تا دسترسی به آنها برای طلاب آسان باشد، برای این که مطالب بهترین مطالب است. این کتاب حاوی سیزده مبحث و چندین باب و حاوی حدود ۲۳۰۰ حدیث از مصادر معتبر نزدیک به یکصد کتاب می‌باشد. در میان این مصادر، کتابهای ارزنده و کمیابی است که تا حال چاپ نشده‌اند. ایشان این کتاب را در تاریخ ۱۸ ربیع الثانی سال ۱۰۹۹ برای وزیر عارف (ایمانی بیگ) تألیف نموده است. اکنون این کتاب برای چندمین بار پس از ۱۰۱. ر. ک: ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۳، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰، لؤلؤة البحرین، ص ۶۵، اسماعیل پاشا، ایضاح المکنون، ج ۳، ص ۴۱۹. صفحه ۸۸ تحقیق، در پنج جلد به چاپ رسیده است.

۲. مصباح الأنوار و أنوار الأبصار فی بیان معجزات نبی المختار (معجزات النبی)

این کتاب شریف پیرامون کارهای خارق العاده رسول گرامی اسلام و از سلسله تحقیقات سید در معجزات رسول خدا و ائمه اطهار است (۱) از همین رو به احتمال قوی این کتاب قبل از کتاب مدینه‌المعاجز به رشته تحریر در آمده است یعنی معجزات را از نبی گرامی شروع کرده و به معجزات حضرت امام زمان (ع) ختم کرده است. (۲) از آن جا که معجزات در ادوار تاریخی همواره یکی از نشانه‌های مهم نبوت و امامت بوده است، علما برای اثبات این دلیل محکم دست به تحقیقات همه جانبه‌ای در منابع روایی و تاریخی زده‌اند. (۳)

۳. وفاء النبی

این کتاب را که پیرامون وفات رسول گرامی اسلام است، جمعی از علمای رجال در فهرست کتب سید ذکر کرده‌اند. (۴) سید با تبخرو تتبع خاصی که در اخبار و آثار و سیره شیعه و اهل سنت و ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۲، الذریعه، ج ۲۱، ص ۸۶، فوائد الرضویه، ص ۷۰۵، بغدادی، هدیة العارفین، ج ۶، ص ۵۰۴. ۲. زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۵۸ و ۱۶۰. ۳. مانند احمد بن محمد قمی، کتاب المعجزات، سید رضی، خصائص الأئمه و معجزاتهم، سید مرتضی، عیون المعجزات، معلی بن محمد بصری، المعجزات، مدینه‌المعاجز، الأئمه، ص ۴۰ و ۴۱. ۴. الذریعه، ج ۲۵، ص ۱۲۱، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰، فوائد الرضویه، ص ۷۰۵، سید محمد باقر اصفهانی خوانساری، روضات الجنات، ج ۸، ص ۱۸۲، کشف الحجب و الاستار، ص ۴۹۳. صفحه ۸۹ جماعت دارد، در این کتاب... روایات و مطالبی شگفتی در کیفیت وفات رسول الله (صلی الله علیه و آله)، مسأله وصیت در مورد امر ولایت امیرالمؤمنین (علیه السلام) و خصوصیات آن در این باره ذکر کرده که فوق العاده حایز اهمیت بوده است، ولی با تأسف اکنون این کتاب در دست نیست و به احتمال قوی ممکن است عمداً این کتاب را از بین برده باشند. (۱)

بوستان امامت و ولایت

الف) اثبات امامت

اثبات امامت

۱. اثبات الوصیه؛ ۲. احتجاج المخالفین علی امامه علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین (علیه السلام)؛ ۳. الانصاف فی النص علی الأئمة الاثنی عشر من آل محمد (صلی الله علیه وآله)، باب النصوص؛ ۴. ایضاح المسترشدين فی بیان تراجم الراجعين الى ولاية علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین (علیه السلام)؛ ۵. بهجة النظر فی اثبات الوصایه و الإمامه للأئمة الاثنی عشر؛ ۶. البهجة المرضیة فی اثبات الخلافة و الوصیه؛ ۷. تبصرة الولی فیمن رأى القائم المهدی (ع) فی زمن ابیه و فی ایام الغیبة الصغری و الکبری؛ ۸. تبصرة الولی فی النص الجلی علی امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) الخلیفه و الامام و الوصی و ولده الأحد عشر اوصیاء النبی؛ ۹. علامه بحرینی، ص ۱۷۳. صفحه ۹۹۰. التحفة البهیة فی اثبات الوصیه لعلی (ع)؛ ۱۰. حقیقه الایمان الماثوث علی الجوارح؛ ۱۱. سلاسل الحديد و تقييد اهل التقليد؛ ۱۲. عمدة النظر فی بیان عصمة الأئمة الاثنی عشر ببراهین العقل و الكتاب و الأثر؛ ۱۳. غایة المرام، و حجة الخصام فی تعیین الإمام من طریق الخاص و العام؛ ۱۴. فصل معتبر فیمن رأى الامام الثانی عشر القائم المنتظر علی البشر (ع)؛ ۱۵. كشف المهم فی طریق خبر غدير خم؛ ۱۶. المحجة فیما نزل فی القائم الحجة؛ ۱۷. مدینه معاجز الأئمة الاثنی عشر و دلائل الحجج علی البشر؛ ۱۸. الهدایة القرآنیة الى الولاية الإمامیه؛ ۱۹. ینایع المعاجز و اصول الدلائل.

از شماره ۵ تا ۵

۱. اثبات الوصیه این کتاب که در زمره کتابهای سید برشمرده شده، شاید همان کتاب البهجة المرضیة فی اثبات الخلافة و الوصیه یا کتاب التحفة البهیة فی اثبات الوصیه باشد و ای بسا خود کتابی مستقل بوده است. (۱) موضوع کتاب پیرامون مسأله مهم کلامی، یعنی اثبات خلافت و امامت امیرمؤمنان علی (علیه السلام) می باشد. (۲) ۱. الذریعه، ج ۱، ص ۱۱۱؛ اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰؛ ریحانة الأدب، ج ۱، ص ۲۳۱؛ العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۱۷۳. ۲. ر ک: حلیه الأبرار، ج ۲، ص ۴۴۸ و ۴۵۰. صفحه ۲۹۱. احتجاج المخالفین علی امامه علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین (ع) موضوع امامت امیرمؤمنان نه تنها از سوی محدثان و عالمان شیعه مورد تحقیق قرار گرفته، اهل سنت نیز در این باره احادیث فراوانی نقل و استدلالهای بسیاری اقامه کرده اند. پاسدار حریم تقلید این ادله را در یک جمع آوری نموده و در اختیار علاقه مندان قرار داده است. این کتاب حاوی ۷۵ برهان بر امامت حضرت است و در سال ۱۱۰۵ تألیف شده است. (۱) ۳. الانصاف فی النص علی الأئمة الاثنی عشر من آل محمد الأشراف (النصوص) این کتاب شامل ۳۵۰ حدیث (۲) در موضوع امامت و یکی از بهترین کتابها در این زمینه می باشد. سید در بیان زحمات زیادی که در تألیف و تدوین آن کشیده می فرماید: در این کتاب و کتاب تحفة البهیة آن قدر از فرمایش رسول خدا و از طریق خاصه و عامه گرد آوردم که دیگر نتوان چیزی بر آن افزود و بیشترین سعی و کوشش خود را در تألیف این دو کتاب نمودم و در آنها احادیثی است که چشم دوستان را روشن و چشم حسودان را کور و بینی آنها را به خاک می مالد. (۳) در مقدمه کتاب اسامی روات و تألیفات آنان بیان داشته شده و به علاوه برای کتابهایی که از آنها روایت نقل نموده رمزه های مخصوصی قرار داده است. (۴) ۴. ایضاح المسترشدين فی بیان تراجم الراجعين الى ولاية علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین (ع) رویکرد علما و دانشمندان غیر شیعه به مذهب تشیع، خود دلیلی گویا و محکم بر اثبات حقانیت راه ائمه اطهار می باشد و آگاهی از حیات این گروه، خود تأییدی بر

حقانیت این راه و موجبی برای ارشاد دیگران است. سید بحرانی که از هر موضوعی برای اثبات امامت ائمه اطهار و هدایت گمراهان استفاده جسته، اقدام به شرح حال این اشخاص نموده است. (۵) این کتاب که تألیف آن در سال ۱۱۰۵ به پایان رسیده، افزون بر مطالب اعتقادی، حاوی شرح حال ۲۵۳ نفر از کسانی است که پس از آگاهی به ولایت ائمه اطهار (علیهم السلام) معتقد شده اند. (۶) ۵. بهجة النظر فی اثبات الوصایه و الإمامه للأئمة الاثنی عشر مؤلف، این اثر شریف را بعد از تألیف کتاب حلیه الابرار در تاریخ ۱. الذریعه، ج ۱، ص ۲۸۴ ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۳؛ لؤلؤة البحرين، ص ۶۴؛ کشف الحجب و الاستار، ص ۲۶. ش ۱۰۶؛ ریحانة الادب، ج ۱، ص ۲۳۳. ۲. علامه بحرانی، تبصرة الولی فی النص الجلی (مقدمه)؛ الذریعه عدد احادیث را ۳۰۸ روایت بیان کرده است. «ج ۲، ص ۳۹۸». ۳. حلیه الابرار، ج ۳، ص ۸۸ و ۸۹. ۴. این اثر از سوی دانشمند محترم، جناب آقای رسولی محلاتی ترجمه و چاپ شده است. ۵. الذریعه، ج ۲، ص ۴۹۹؛ فوائد الرضویه، ص ۷۰۵؛ اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰؛ خیرالدین زرکلی، الأعلام، ج ۹، ص ۶۴؛ مرآة الكتب، ج ۱، ص ۸۴. ۶. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۲. صفحه ۹۳ یازدهم جمادی الاول ۱۰۹۹ ق. به رشته تحریر در آورده و دارای شانزده فصل است. موضوع آن اثبات وصایت و امامت ائمه اطهار می باشد. (۱)

از شماره ۱۲۶

۶. البهجة المرضیة فی اثبات الخلافة و الوصیه (۲) این کتاب شریف که در موضوع مهم اثبات خلافت و وصایت امیرمؤمنان است، شاید همان کتاب اثبات الوصیه باشد، چنان که کتاب شناس قرن، علامه آقا بزرگ تهرانی احتمال داده است (۳) و ای بسا خود کتابی دیگر باشد. ۷. تبصرة الولی فیمن رأى القائم المهدی (ع) فی زمن ابیه و فی ایام الغیبة الصغری و الکبری (۴) پیرامون اثبات امامت دوازدهمین حجت خدا، حضرت مهدی (عج) است. مؤلف محترم با عشق خاصی که به ولایت دارد، چندین اثرش را مخصوص امام زمان - عجل الله تعالی فرجه - قرار داده است. وی ۱. همان، ص ۳۰۱؛ الذریعه، ج ۲۶، ص ۱۱۳ و ج ۳، ص ۱۶۴. ۲. لؤلؤة البحرين، ص ۶۴؛ فوائد الرضویه، ص ۷۰۵؛ عمر رضا کحاله، معجم المؤلفین، ج ۱۳، ص ۱۳۳. ۳. الذریعه، ج ۳، ص ۱۶۴. ۴. اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰؛ هدیة العارفین، ج ۶، ص ۷۰۳ و ۷۰۴؛ الذریعه، ج ۳، ص ۳۲۶؛ لؤلؤة البحرين، ص ۶۵؛ انوارالبدرین، ص ۱۳۸. صفحه ۹۴ در این باره می نویسد: چون دلیل قائم شد که زمین خالی از حجت خدا بر خلق نخواهد بود - که یا ظاهر و مشهود است یا غایب و پوشیده - به ذهنم خطور کرد که کتابی پرنغز و نمونه شریفی در مورد کسانی که حضرتش را خود دیده و کلمات مبارکش را شنیده اند... چه در زمان حیات پدر بزرگوارش و بعد از رحلت او و همچنین در زمان غیبت صغری و کبری (۱). این کتاب که تاریخ تألیف آن سال ۱۰۹۹ ذکر شده، حاوی ۱۲۴ (۲) حکایت از کسانی است که حضرت ولی عصر (عج) را با چشم دیده و سخنان مبارکش را شنیده اند. (۳) خوشبختانه کتاب فوق به قلم آقای سید حسین افتخارزاده با نام روزنه ای به خورشید ترجمه گردیده است. ۸. تبصرة الولی فی النص الجلی علی امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (علیه السلام)، الخلیفه و الإمام و الوصی و ولده الأحد اوصیاء النبی (صلی الله علیه و آله) این اثر که حاوی روایات انبوهی از طریق شیعه و سنی پیرامون مسأله ولایت و امامت ائمه اطهار می باشد، بعد از کتاب الانصاف و التحفة البهیة... نوشته شده است. ۹. التحفة البهیة فی اثبات الوصیه لعلی (ع) این کتاب شریف که موضوع آن اثبات امامت امیرمؤمنان و اولاد طاهرینش می باشد، در بردارنده ۴۵۰ حدیث از طریق شیعه و سنی است، ۱. تبصرة الولی (مقدمه). ۲. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۱. ۳. این کتاب پس از تحقیق، همراه با فهرستهایی مختلف، در سال ۱۴۱۱ هـ. از سوی بنیاد معارف اسلامی به چاپ رسیده است. صفحه ۹۵ دارای یک مقدمه با چهارده مطلب و شش باب و یک خاتمه است. مصادر کتاب در مقدمه بیان شده و در خاتمه اشعاری حاوی دلایل گویا بر امامت

امیر مؤمنان (علیه السلام) ذکر شده است . (۱) ۱۰ . حقیقه الايمان الموثوث على الجوارح ۱۱ . سلاسل الحديد و تقیید اهل التقلید (۲) این کتاب که نام دیگرش شفاء العلیل من تعلیل العلیل است ، منتخبی از شرح نهج البلاغه ابن ابی الحديد که در تاریخ ۱۱۰۰ تألیف آن پایان یافته است . (۳) بعضی شفاء العلیل و سلاسل الحديد را دو کتاب جداگانه برای سید دانسته اند (۴) ، اما به هر حال موضوع این کتاب فضایل و مقام امامت امیر مؤمنان است . ۱۲ . عمدۀ النظر فی بیان عصمة الأئمة الاثنی عشر از آن جا که عصمت یکی از مسائل مهم علم کلام است و بدون اثبات آن برای پیامبران و ائمه ، وجوب اطاعت ایشان ثابت نمی شود ، علامه بحرانی کتابی مستقل پیرامون این مسأله تألیف نموده و موضوع عصمت را از سه دیدگاه (در سه بخش) اثبات کرده است : الف) عصمت از طریق ادله عق...ة ب) از طریق آیات قرآن ؛ ۱ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۲ ؛ حلیة الابرار ، ج ۲ ، ص ۴۵۰ ؛ العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۱۶ . ۲ . الأعلام ، ج ۸ ، ص ۶۶ ؛ ریحانة الادب ، ج ۱ ، ص ۲۳۳ ؛ کشف الحجب ، ص ۳۱۱ . ۳ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۳ . ۴ . الذریعة ، ج ۱۲ ، ص ۲۱۰ ؛ اعیان الشیعة ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ . صفحه ۹۶ ج) از طریق احادیث . تاریخ اتمام کتاب ، دوم جمادی الأول سال ۱۱۰۲ است . (۱) هم اکنون این کتاب از سوی مؤسسه احیای آثار سید هاشم بحرانی در دست تحقیق می باشد .

از شماره ۱۳ تا ۱۹

۱۳ . غایة المراموحجة الخصام فی تعیین الإمام من طریق الخاص والعام (۲) این اثر مهم یکی از بهترین کتابهای کلامی علامه بحرانی است که تبحر علمی و تحقیقی ایشان را نشان می دهد . مجموعه احادیث شیعه و سنی درباره امامت و حدود هشتاد هزار سطر و سیزده جلد است . مطالعه این کتاب مایه شگفتی انسان می گردد . به طور مسلم اگر انگیزه معنوی و ایمانی در تألیف این کتاب وجود نداشت ، هرگز [مؤلف] موفق به گردآوری این احادیث از کتابهای مختلف و متفرق نمی گردید . (۳) کتاب در سال ۱۱۰۱ - ۱۱۰۳ تألیف یافته و از یک مقدمه و دو بخش و یک خاتمه و نصیحتی از مؤلف تشکیل شده است . بخش اول در پیرامون اثبات و تعیین امامت امیر مؤمنان و فرزندان گرامی شان می باشد ، و بخش دوم گویای فضایل و خصایص پسندیده آن بزرگان است . ابتدا آیات موجود در شأن آن بزرگان با استناد به روایات و سپس متن روایات ذکر می شود . ۱ . عمدۀ النظر فی بیان عصمة الأئمة الاثنی عشر (مقدمه و خاتمه) . ۲ . اعیان الشیعة ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ؛ روضات الجنات ، ج ۸ ، ص ۱۶۹ ؛ الذریعة ، ج ۱۶ ، ص ۲۱ ؛ فوائد الرضویه ، ج ۲ ، ص ۷۰۵ ؛ کشف الحجب ، ص ۳۹۱ ؛ مرآت الکتب ، ج ۳ ، ص ۱۰۶ و ۱۰۷ . ۳ . جعفر سبحانی ، خدا و امامت ، ص ۱۱۶ . صفحه ۹۷ سید در این کتاب در هر موضوعی ابتدا احادیث اهل سنت را بیان می کند و سپس در همان موضوع به صورت باب جداگانه احادیث شیعه را می آورد . ایشان به سبب تبحرش بر منابع اهل سنت ، احادیث آنان را با ذکر نام کتاب و سند و متن حدیث ارائه می کند ، همان گونه که در کتب شیعه چنین کرده است . این کتاب در عهد ناصرالدین شاه و از سوی شیخ محمد تقی دزفولی در سال ۱۲۷۳ ترجمه و به صورت رایگان در اختیار مردم قرار گرفت و هم اکنون ترجمه کتاب از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ گردیده و در اختیار علاقه مندان است . ۱۴ . فصل معتبر فیمن رأى الإمام الثانی عشر کتابی است مختصر درباره کسانی که به خدمت امام زمان (علیه السلام) مشرف شده اند . این اثر در آخر کتاب تبصرة الولی و با تحقیق بنیاد معارف اسلامی چاپ گردیده است . نسخه آن در مجموعه شماره ۱۸۷۱ کتابخانه آستان قدس رضوی - که همه کتابهای سید بحرانی است - جای دارد . ۱۵ . کشف المهم فی طریق خبر غدیر خم کتابی نغز و مهم در اثبات امامت علی بن ابی طالب (علیه السلام) است . گرچه علما آن را در فهرست کتابهای سید نیاورده و برخی در انتساب آن به ایشان تردید کرده اند ، نسخه ای از آن در دسترس افتاده که از مقدمه اش به خوبی بر می آید که این اثر به سید منسوب است . مؤلف در مقدمه کتاب می نویسد : بر اهل ایمان و اسلام مخفی نیست که مردم در همه زمانها به امام معصوم نیازمندند ... من کتابهای عامه را ملاحظه کردم و دیدم روایات

رسول خدا (صلی الله علیه وآله) بر امامت امیرمؤمنان را و به همین منظور، در این باره کتابی به نام غایه المرام فی النص علی الامام من طریق الخاص و العام نوشتم که کتابی نیکو در موضوع خود و حاوی روایات زیاد و آثار روشن است. سپس به خاطر رسید که کتابی جداگانه در بردارنده بعضی از روایات غدیر خم از طریق شیعه و سنی بنویسم که نمونه ای شریف و پربهره باشد. (۱) کتاب با یک مقدمه شروع شده و در سه بخش موضوع را دنبال کرده است: الف) اخباری که از طریق شیعه وارد شده و دارای ۳۶ حدیث است. ب) روایاتی که از طریق اهل سنت رسیده است (۸۸ حدیث). ج) روایات شیعه که به تصریح پیامبر، گویای امامت امیرمؤمنان است. (۴۳ حدیث). تاریخ تألیف کتاب، سال ۱۱۰۱ و تصحیح آن از سوی علی بن سلیمان در حضور مؤلف (سال ۱۱۰۲) می باشد. (۲) این کتاب از طرف مؤسسه احیای آثار سید هاشم بحرانی در ۲۲۹ صفحه چاپ شده و در اختیار علاقه مندان قرار گرفته است. ۱. ص ۲۵-۲۷. ۲. کشف المهم، ص ۲۱۸. صفحه ۹۹. ۱۶. المحجّة فیما نزل فی القائم الحجه کتابی است لطیف و شریف که در ضمن تفسیر بسیاری از آیات قرآن، پیرامون امامت و ولایت و فضایل اهل بیت (ع) مطالب بسیار ارزنده ای در بر دارد. (در بحث تفاسیر سید، در بوستان وحی، شرح و توضیح آن گذشت). ۱۷. مدینه المعجزات الأئمة الأثنی عشر و دلائل الحجج علی البشر معجزه یکی از دلایل بزرگ بر نبوت است، چرا که آوردن آن کار افراد عادی نیست. کسی می تواند اعجاز کند که با منع ازلی علم الهی مرتبط باشد. از این جاست که مدعیان حقیقی نبوت و امامت از شیادان باز شناخته می شوند. از همین روست که علمای بزرگوار اسلام به جمع آوری معجزات و کارهای خارق العاده پیامبر خدا و ائمه هدی پرداخته اند (۱) که یکی از آنها کتاب ارزنده فوق است. بعضی این اثر را با نام دیگری ذکر کرده اند (۲)، ولی مصنف خود در بعضی از آثارش به این کتاب ارجاع داده است. (۳) کتاب دارای یک مقدمه ۱. ر. ک: مدینه المعجزات (مقدمه)، ج ۱، ص ۴. ۲. شیخ یوسف بحرانی، مدینه المعجزات فی النص علی الأئمة الهداء ثبت کرده. «لؤلؤة البحرين، ص ۶۴». ۳. تبصرة الولی، ص ۲۸۰؛ حلیه الأبرار، ج ۲، ص ۳۳۷ (به نقل از: العلامة السید هاشم البحرانی، رص ۱۵۱). صفحه ۱۰۰ است که در آن اسامی بیش از صد کتاب در باب امامت بیان گردیده و دوازده باب اصلی آن نیز معجزات یکایک ائمه اطهار (ع) ذکر شده است. کتاب به تازگی از طرف بنیاد معارف اسلامی با تحقیقات دانشمند محترم، آقای عزت الله مولایی همدانی، همراه با فهرست آیات و احادیث و مصادر تحقیق از سوی آقای فارس حسون کریم در هشت جلد چاپ گردیده است. تاریخ اتمام کتاب، سی ام جمادی الاول سال ۱۰۹۰ است. (۱) ۱۸. الهدایة القرآنیة الی الولاية الإمامیة از کتب تفسیری سید است که پیشتر ذکرش گذشت. ۱۹. ینابیع المعاجز و أصول الدلائل (۲) مؤلف محترم این اثر را که در بردارنده اصول و ادله معجزات پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) و ائمه هدی (علیهم السلام) می باشد، بعد از کتاب مدینه المعاجز به رشته تحریر درآورده است. اگر چه بعضی گفته اند: این کتاب مختصر مدینه المعاجز بوده (۳)، ولی از مقدمه مؤلف روشن می گردد که خود دارای موضوعی مستقل می باشد. کتاب دارای یک مقدمه و ۲۱ باب، و تاریخ اتمام آن سال ۱۰۹۷ ه. ق. است. هم اکنون این کتاب برای دومین بار با تحقیقات از سوی بنیاد معارف اسلامی چاپ و در اختیار علاقه مندان قرار گرفته است.

(ب) فضایل و مناقب ائمه اطهار (علیهم السلام)

۱. تفضیل الأئمة - صلوات الله علیهم - علی الأنبياء عدا نبینا محمد (صلی الله علیه وآله)؛ ۲. تفضیل علی (علیه السلام) علی الأنبياء اولی العزم من الرسل؛ ۳. تلخیص رسالتین؛ ۴. حلیة النظر فی فضل الأئمة الأثنی عشر (ع)؛ ۵. الدرالنضید فی فضائل الحسین الشہید؛ ۶. فضائل علی (علیه السلام) و الأئمة من ولده؛ ۷. فضل الشیعة، (مناقب الشیعة)؛ ۸. اللباب المستخرج من کتاب الشہاب؛ ۹. اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بیته القرآنیة؛ ۱۰. نہایة الأكمال فیما یتیم به تقبل الأعمال؛ ۱۱. الیتیم و الدرّة الثمینة. ۱. تفضیل الأئمة - صلوات الله علیهم - علی الأنبياء عدا نبینا محمد (صلی الله علیه وآله)؛ (۴) یاد کرد فضایل ائمه اطهار، هر انسان را

مجدوب مقام والای آنان و ۱. مدینه المعاجز، ج ۸، ص ۲۱۱ ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۱. ۲. الذریعه، ج ۲۵، ص ۱۸۸ ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۱. ۳. همان جا. ۴. کشف الحجب و الأستار، ص ۴۲۹، هدیة العارفین، ج ۶، ص ۵۰۴، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰. صفحه ۱۰۲ مشتاق راه کمال می سازد. از میان انبوه کتابهایی که در این باره نوشته شده، کتاب شریف علامه بحرانی از ویژگی ممتازی برخوردار است. ایشان در این اثر برتری ائمه را بر انبیا - غیر از رسول گرامی اسلام - ثابت می کند. (۱) ۲. تفضیل علی (علیه السلام) علی الأنبیاء اولی العزم من الرسل این کتاب که آخرین اثر سید است، پیرامون فضایل و برتریهای امیر مؤمنان بر انبیای اولوالعزم - غیر از رسول گرامی اسلام - می باشد و آن غیر از کتاب تفضیل الأئمه علی الأنبیاء می باشد. ۳. تلخیص رسالتین خلاصه ای است از دو رساله: رساله اول از عبدالله بن حسن طبری، و رساله دوم در ترجیح و برتری امام علی (علیه السلام) بر سایر صحابه در کتابخانه ملی به شماره ۱۲۰۳، ح ۲ و ج ۹، ص ۱۹۱ در فهرست ثبت است. (۲) ۴. حلیة النظر فی فضل الأئمه الاثنی عشر (ع) (۳) این کتاب پیرامون فضایل ائمه اطهار است و تاریخ اتمام و استنساخ آن از سوی علی بن راشد مقابی (از شاگردان سید) سال ۱۰۹۹ می باشد. (۴) ۵. الدر النضید فی فضائل الحسین الشہید (علیه السلام) این کتاب که با نامهای الدر النضید فی خصائص الحسین الشہید و الدر ۱. شیخ آقا بزرگ تهرانی به نقل از ریاض العلماء، این کتاب را تفضیل الأئمه علی الأنبیاء الذین کانوا قبل جدهم النبی الخاتم نامیده. (الذریعه، ج ۴، ص ۳۵۸). شیخ سماهیجی آن را تفضیل الأئمه (علیهم السلام) علی جمیع النبیین عدا النبی - صلی الله علیه وآله - نامیده است. «اجازات الحدیث، ش ۶، (به نقل از: العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۱۲۱).» ۲. العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۱۷۶. ۳. لؤلؤة البحرين، ص ۶۴، فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۷۰۵، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰. ۴. الذریعه، ج ۷، ص ۸۵، ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۲. صفحه ۱۰۳ النضید فی فضائل الامام الشہید نیز یاد شده است، در بردارنده فضایل حضرت امام حسین (علیه السلام) است. بعضی احتمال داده اند که این کتاب همان مقتل الحسین (علیه السلام) باشد، ولی این احتمال مردود است، چون این دو اثر، دو موضوع مختلف دارند و مؤلف خود در بعضی از آثارش به آن اشاره کرده است. (۱) ۶. فضائل علی والأئمه من ولده پیرامون فضایل امیر مؤمنان و اولاد گرامی اش است. (۲) ۷. فضل الشیعه (مناقب الشیعه) این مجموعه ارزنده در بردارنده ۱۱۸ حدیث در شأن و منزلت شیعیان ائمه اطهار است. (۳) ۸. اللباب المستخرج من کتاب الشهاب مختصر شده کتاب شهاب الأخبار فی الحکم و الأمثال قاضی قضاعی ابی عبدالله محمد بن سلامه بن جعفر بن حکمون قاضی شافعی (متوفی ۴۵۴ هـ). و حاوی هزار حدیث از پیامبر خدا در شأن و منزلت علی (علیه السلام) و فرزندان گرامی اش است. (۴) قاضی قضاعی از عالمان منصف اهل سنت است و کتاب مهم او موقعیت خاصی در بین اهل سنت داشته است. به همین علت محدث بحرانی که همیشه از این موقعیتها استفاده کرده است، به خلاصه کردن آن ۱. معالم الزلفی، ص ۳۰۷. ۲. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۲۲۹، تعلیقہ امل الامل، ص ۳۳۱، ریحانة الادب، ج ۱، ص ۲۳۳ (به نقل از: العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۱۴۲). ۳. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۲، الذریعه، ج ۱۶، ص ۲۶۸ و ج ۲۲، ص ۳۲۹، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۵۰، لؤلؤة البحرين، ص ۶۵، فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۷۰۵. ۴. الذریعه، ج ۱۸، ص ۲۸۱. صفحه ۱۰۴ مبادرت می کند که مبدا کتاب مفقود شود. در این کتاب، احادیث نقل شده از سوی محدثان اهل سنت که از رسول خدا در فضایل و شأن علی و دیگر امامان (علیهم السلام) است، گرد آمده است. (۱) ۹. اللوامع النورانیة فی اسماء علی و اهل بینه القرآنیة شرح و توضیح پیرامون این کتاب شریف، پیشتر گذشت. ۱۰. مناقب امیرالمؤمنین (علی و السنة) کتابی است مختصر پیرامون فضایل امیر مؤمنان علی (علیه السلام) از دیدگاه اهل سنت، (۲) که مؤلف در موارد نیاز به شرح و توضیح مطالب آن پرداخته است. این کتاب به نام سیمای علی (علیه السلام) به روایت اهل سنت با تعلیقات دکتر سید حسین افتخارزاده و به همت آقای محمد امینی به فارسی ترجمه شده و در اختیار علاقه مندان قرار گرفته است، همچنان که از سوی دانشمند محترم، جناب حجة الاسلام سید محمد برهانی نیز ترجمه گردیده است. (۳) ۱۱. الیتیمه و الدرّة الثمینة مجموعه بسیار زیبا و لطیف در احوال و فضایل ائمه اطهار (ع) بوده که به دوازده فصل در دوازده باب تدوین گردیده و هر

بابی حاوی ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۳. ۲. الذریعه، ج ۲۲، ص ۳۲۲ و ۳۲۳. ۳. زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۶۸. صفحه ۱۰۵ دوازده حدیث است. (۱) این کتاب با تحقیقات برادر محترم، جناب آقای فارس حسون، از سوی مؤسسه احیای آثار سید هاشم بحرانی در ۲۳۵ صفحه به چاپ رسیده و در اختیار علاقه مندان قرار گرفته است.

بوستان معاد

۱. معالم الزلفی فی معارف النشأ الأولى و الأخری ۲. نزهة الأبرار و منار الأفكار فی خلق الجنة و النار. ۱. معالم الزلفی فی معارف النشأ الأولى و الأخری شناخت معاد و عقیده به آن، نقش مهمی در پیشرفت و عقب افتادگی بشر دارد و به علاوه عامل مهم در تربیت است که او را از کارهای بد بازداشته، به کارهای خوب تشویق می کند. فردی که به معاد اعتقاد ندارد، انگیزه کارهای خوب و ایثارگرانه از او سلب و از طرفی دست او در فساد باز می شود، ولی فرد عقیده مند به معاد از سویی نور امید در قلبش تابش کرده، می داند که کارهای خوب او بی پاسخ نخواهد ماند، و از طرف دیگر دست او در فساد و تباهی بسته می شود، چون معتقد است ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۲. صفحه ۱۰۶ که جمله اعمال خوب و بد او بی پاسخ نیست و آینده او را همین اعمال تشکیل می دهد. از همین رو عالمان دین برای اثبات اصل معاد کتابها نگاشته و برای روشن شدن آینده بشریت بحثها نموده اند. یکی از معروفترین و بهترین کتابها در این زمینه، کتاب معالم الزلفی از آثار نابغه حدیث است. این مجموعه که به طور مبسوط و بیشتر از نظر احادیث و آیات بدین موضوع پرداخته، ضمن پنج فصل و ابواب متعدد، حقیقت معاد را مطرح ساخته است: باب اول: در بیان حقیقت عالم دنیا، حاوی ۷۳ باب. باب دوم: امور متعلق به مرگ و حال محتضر تا گذاشتن او در قبر (۷۴ باب). باب سوم: در شناسایی عالم برزخ (۳۸ باب). باب چهارم: از هنگام خروج از قبر تا ورود به بهشت یا جهنم (۱۴۵ باب). باب پنجم: در اوصاف بهشت و جهنم (۱۳۱ باب). کتاب دارای یک مقدمه و فهرست و خاتمه ای با چهار گفتار دارای فواید زیاد از اخبار. غریب که از کتب نادر نقل شده است. (۱) تاریخ تألیف آن هفدهم رجب سال ۱۰۹۳ می باشد. ۲. نزهة الأبرار و منار الأنظار فی خلق الجنة و النار این کتاب در واقع تکمیل فصل پنجم کتاب معالم الزلفی است. مؤلف ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۳. صفحه ۱۰۷ خود در مقدمه کتاب چنین بیان می دارد: چون خداوند توفیق تألیف کتاب معالم الزلفی فی معارف النشأ الأولى و الأخری را داد و باب ۸۲ از فصل پنجم در این بود که بهشت و جهنم و همچنین حورالعین در حال حاضر از آفریده شدگانند و در آن جا احادیثی چند بیان کردیم، اما از بیم این که کتاب به درازا کشیده، بقیه روایات را ذکر نکردیم. دوست داشتم به موجب علاقه مردم به احادیث ائمه اطهار (علیهم السلام) و منافع آن مطالب، کتابی مستقل در این موضوع بنویسم و اسم آن را نزهة الأبرار و منار الأنظار فی خلق الجنة و النار نامیدم. در این کتاب، ۲۵۱ حدیث ذکر خواهیم کرد. این کتاب به ضمیمه کتاب معالم الزلفی چندین بار چاپ گردیده است.

بوستان تاریخ و مقتل

۱. حلیة الأبرار فی احوال محمد و آله الأطهار ۲. المطاعن البکریة و المثالب العمریة من طریق العثمانيه ۳. مولد القائم (ع) ۴. نسب عمر ۵. وفاة النبی (صلی الله علیه و آله) ۶. وفاة الزهراء (ع) ۷. سیرالصحابه ۸. مقتل ابی عبدالله الحسین (ع). ۱. حلیة الأبرار فی احوال محمد و آله الأطهار کتابی است بسیار لطیف و جامع پیرامون تاریخ و سیره و فضایل پیامبر صفحه ۱۰۸ و ائمه اطهار (علیهم السلام) که پیشتر پیرامونش سخن گفتیم. ۲. المطاعن البکریة و المثالب العمریة من طریق العثمانيه این کتاب چنان که مؤلف ریاض العلماء نوشته، گویای طعنها و ایراداتی است که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه بر ابوبکر و عمر و امثال آنها وارد کرده است و تاریخ تألیف آن، سال ۱۱۰۱ می باشد و پس از کتاب سلاسل الحدید نگاشته شده است. (۱) نسخه ای از این

کتاب در کتابخانه ملی تهران (مجموعه شماره ۱/۱۲۰۳) در ۴۷۶ صفحه موجود و در فهرست کتابخانه (ج ۹، ص ۱۹۰) ثبت است .

(۲) ۳. مولد القائم (ع) (۳) این کتاب در موضوع ولادت حضرت حجت (عج) نوشته شده است . ۴. نسب عمر بن الخطاب کتابی است در مورد نسب عمر بن خطاب (خلیفه دوم) . ۵. وفاة النبی (صلی الله علیه وآله) توضیح و شرح در مورد این کتاب در بوستان نبوت گذشت . ۶. وفاة الزهرا - علیها السلام - با اطلاع و تبحری که سید در زمینه منابع اهل سنت و شیعه داشته است ، به یقین بسیاری از ناگفته های مهم پیرامون وفات رسول خدا (صلی الله علیه وآله) و فاطمه زهرا (س) که هر دو موضوع با مسأله امامت و ولایت پیوندی محکم دارد ، ۱. همان ، ص ۳۰۲ . ۲. العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۵۴ . ۳. لؤلؤة البحرين ، ص ۶۵ ، فوائد الرضویه ، ج ۲ ، ص ۷۰۵ ، کشف الحجب والاسرار ، ص ۴۶۲ ، اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، انوار البدرین ، ص ۱۳۸ ، زر . ک : الذریعه ، ج ۲۳ ، ص ۲۷۵ . صفحه ۱۰۹ در این دو کتاب مندرج بوده است . متأسفانه هر دو کتاب به عللی نامعلوم از دیده ها پنهان است . این در حالی است که فقیه نامی ، شیخ یوسف بحرانی آن کتاب را دیده و بعد از حدود هفتاد سال پس از سید آن را ثبت کرده است (۱) و دیگران نیز از آن به صراحت نام برده اند . (۲) ۷. سیرالصحابه کتاب حاوی شرح حال و روش زندگی و رفتارهای فردی و اجتماعی صحابه (۳) است . تاریخ تألیف آن را سال ۱۰۷۰ بیان داشته اند . (۴) ۸. مقتل ابی عبدالله الحسین (ع) مقتل به کتابهای تاریخی گفته می شود که وقایع عاشورا و چگونگی شهادت ابی عبدالله الحسین و یارانش و فجایع آن حادثه را از زبان راویان و کسانی که حضور داشته یا از آنها شنیده اند ، ذکر می کند . علامه بحرانی در جایگاه محدث و مورخ اسلامی ، این حادثه را به بحث کشیده است . (۵) ۱. لؤلؤة البحرين ، ص ۶۴ . ۲. الذریعه ، ج ۲۵ ، ص ۱۱۹ ، انوار البدرین ، ص ۱۳۸ ، کشف الحجب و الأستار ، ص ۴۹۳ ، اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، فوائد الرضویه ، ج ۲ ، ص ۷۰۵ . ۳. به افرادی گفته می شود که حضور پیامبر را درک کرده باشند . ۴. ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۳ . ۵. زر . ک : ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۲ ، الذریعه ، ج ۲۲ ، ص ۲۹ ، ریحانة الادب ، ج ۱ ، ص ۱۴۸ . صفحه ۱۱۰

بوستان فقه

التنبیهاة فی الفقه از مهمترین علوم اسلامی ، علم فقه است . فقه عبارت است از فن استخراج و استنباط احکام از منابع (کتاب ، سنت ، اجماع ، عقل) . علم فقه یک علم نظری است ، بر خلاف علم حدیث که صرفاً نقلی و حفظی است . (۱) در قرآن کریم و روایات ، خطوط اصلی معارف دین بیان شده است و از آن جا که اسلام آخرین دین الهی و برای همه بشریت و در بردارنده همه شؤون انسانی است و در زندگی بشری بسیاری از مسائل جدید پیش می آید که نیازمند پاسخ است ، بدین بیان وظیفه فقیه است که احکام خدا را از منابع آن استخراج کند و در اختیار مردم قرار دهد ، اما از سویی فقاہت کار هر کس نیست و نیاز به سالها تحصیل در علوم مختلف اسلامی و دقتهای موشکافانه دارد . یکی از کسانی که مراتب عالی دانش فقه را گذراند و سپس به شایستگی از فقه اهل بیت در عمل پاسداری کرد و یک دوره کامل فقه استدلالی را به رشته تحریر در آورد ، علامه سید هاشم بحرانی است . مؤلف ریاض العلماء می گوید : او کتابی بزرگ و بسیار نیکو دارد که حاوی استدلالات فقهی است ، در حال حاضر در نزد نوادگان علامه مجلسی (ره) موجود است . (۲) شیخ آقا بزرگ تهرانی ضمن نقل صاحب ریاض ، کتاب را التنبیهاة فی تمام الفقه ۱ . مرتضی مطهری ، خدمات متقابل اسلام و ایران ، ص ۴۲۴ . ۲. ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۰ و ۳۰۱ (به نقل از : الذریعه ، ج ۴ ، ص ۴۵۱) . صفحه ۱۱۱ من کتاب الطهارة الی الدیات نامیده است . متأسفانه این کتاب از همان دُرهای گرانمایی است که مفقود شده و تا حال اثری از آن نیست .

بوستان حدیث

۱. ترتیب التهذیب جامع الأحکام الجسام فی احکام الحلال و الحرام ۲؛ شرح ترتیب التهذیب ۳؛ روضه الواعظین . «حدیث» بعد از کتاب خدا مهمترین منابع معارف دین و مادر همه علوم اسلامی است ، به ویژه در علم فقه دومین منبع استنباط احکام اسلامی به شمار می آید . علمای اسلام از دیرباز برای حدیث اهمیت خاصی قائل بوده اند . محدث بحرانی از کسانی است که برای حفظ احادیث و دستیابی آسان آن برای طالبان حدیث ، از هیچ کوششی فرو گذار نکرد . او برای تبویب و تنظیم کتاب تهذیب الاحکام شیخ طوسی (یکی از کتب چهارگانه شیعه) زحمتهای زیادی متحمل شد . حضرت آیه الله مرعشی (رحمه الله) در مقدمه این کتاب می فرماید : او احادیث آن کتاب را مرتب کرد و هر خبری را در جای مناسب خود قرار داد . به جان خودم او در این راه وجود شریفش را بسیار به زحمت انداخت و بسیار نیکو انجام داد و این کار را فوق آنچه فکر و اراده می شود کامل کرده است . صفحه ۱۱۲ ایشان گاهی مطالب یک باب را از احادیث متفاوت از جاهای مختلف کتاب جمع آوری نموده ، بابتی مناسب آنها تشکیل داده است . تاریخ اتمام کتاب ، سال ۱۰۷۹ بوده و چندی است که به اهتمام آیه الله مرعشی در دو جلد به چاپ رسیده است . علامه بحرانی در ادامه کارهای فقهی و حدیثی خود پس از تنظیم و تصحیح کتاب تهذیب ، شرحی نیز به درخواست بعضی از علما بر این کتاب نوشته و ایرادهایی که برخی از معاصران بر آن کتاب گرفته اند ، پاسخ گفته است . (۱) روضه الواعظین فی احادیث الأئمة الطاهرين در گذشته رسم بوده که بعضی از علما کتابهایی برگرفته از احادیث در باب اخلاق ، آداب ، سنن و ... می نوشته اند و آن را روضه می نامیده اند ، مانند : روضه کافی و روضه سید بحرانی . شیخ آقا بزرگ تهرانی درباره این اثر علامه بحرانی می نویسد : روضه الواعظین در احادیث ائمه طاهرين ، نوشته سید هاشم بن اسماعیل کتکانی بحرانی است که نسخه ای از آن در کتابخانه سید هبه الدین شهرستانی در کاظمین و نسخه دیگر در کتابخانه مدرسه سپهسالار تهران موجود است . (۲) ۱ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۲۹۱ ، الذریعه ، ج ۱۳ ، ص ۱۴۴ . ۲ . الذریعه ، ج ۱۱ ، ص ۳۰۵ . صفحه ۱۱۳

بوستان رجال

۱. ایضاح المسترشدين فی تراجم الراجعين الى ولاية امير المؤمنين ۲؛ تعريف رجال من لا يحضره الفقيه ۳؛ تنبيهات الأريب فی رجال التهذیب ۴؛ التيمیه فی بیان نسب التیمی ۵؛ روضه العارفين و نزهة الراغبين فی ترجمه جمع من المشايخ الإمامیه العاملين والزهاد والأتقياء الربانيين ۶؛ من روى النص على الأئمة الاثنى عشر من الصحابة و التابعين ۷؛ الميثمیه . دومین منبع فقه بعد از قرآن مجید ، سنت است که عبارت است از کردار و گفتار معصوم که به وسیله احادیث و از سوی محدثان و شاگردان آنها به ما رسیده است . در این میان ، افرادی سودجو و ناباب - که غالباً از طرف حکومتهاى جائر حمایت می شدند - به طمع جاه و منصب و پول و یا به سبب دشمنی و کینه ای که نسبت به اهل بیت (علیهم السلام) داشتند و یا به انگیزه هایی دیگر ، اقدام به جعل حدیث می کردند و آنها را به پیامبر و ائمه نسبت می دادند ، از همین رو برای تشخیص احادیث صحیح از ناصحیح که گاهی با دهها واسطه از امام (ع) نقل می شد ، دانشی به وجود آمد که با دقتهای موشکافانه و اطلاع از تمامی جوانب حیات راویان ، احادیث جعلی از غیر جعلی و سره از ناسره را تشخیص می دهد و آن را «علم رجال» گفتند . سید پاک سرشت بحرین ، علامه بحرانی از جمله کسانی است که در این باره نیز آثاری پربار دارد که در ذیل به آنها اشاره می کنیم : صفحه ۱۱۴ ۱ . ایضاح المسترشدين فی تراجم الراجعين الى ولاية امير المؤمنين (عليه السلام) پیشتر ، از آن سخن گفتیم . ۲ . تعريف رجال من لا يحضره الفقيه (۱) این کتاب شرح حال راویان کتاب من لا يحضره الفقيه ، تألیف شیخ صدوق است . شناخت و آگاهی از حال این روات ، از ضروریات علم حدیث و فقه می باشد . سید با تبحری که در علم حدیث و رجال داشته ، راویان کتاب مهم شیعه ، یعنی من لا يحضره الفقيه و تهذیب شیخ طوسی را معرفی کرده است . ۳ . تنبيهات الأريب فی رجال التهذیب ایشان در زمینه فعالیتهاى حدیثی و رجالی ، کتاب دیگری نگاشت که در موضوع خود کم نظیر است . درین کسی بتواند همچون کتاب تنبيهات وی بنگارد . (۲) و سید در این کتاب

اشتباهات فراوانی که در سند روایات کتاب تهذیب ، برای شیخ طوسی پیش آمده ، یادآوری کرده و راه اصلاح را نشان داده است . (۳) این کتاب مفصل را عالم فاضل ، شیخ حسن دمستانی بحرانی (ره) (۴) خلاصه و مهذب نموده و به نام «انتخاب الجید من تنبیهات ۱ . الذریعه ، ج ۴ ، ص ۲۱۷ ، فوائد الرضویه ، ص ۷۰۵ ، اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، لؤلؤة البحرين ، ص ۶۵ . ۲ . حسن بن محمد دمستانی ، انتخاب الجید (مقدمه) . ۳ . لؤلؤة البحرين ، ص ۶۵ . ۴ . مجتهد زاهد و شاعر توانا ، حسن بن محمد دمستانی بحرانی (متوفی ۱۲۸۱) (دمستان قریه ای است از قرای بحرین) فردی ادیب و از مجتهدان بزرگ بحرین و دارنده تألیفات زیاد بوده و از معروفترین کتابهای او انتخاب الجید من تنبیهات السید در علم رجال می باشد . «انوارالبدین ، ص ۲۱۷ .» صفحه ۱۱۵ السید» (۱) منتشر کرده است . ۴ . التیمیة فی بیان نسب التیمی در بیان نسب تیمی می باشد . (۲) ۵ . روضة العارفین و نزهة الراغبین فی ترجمه جمله من المشایخ الإمامیه العالمین و الزهاد و الأتقیاء ایشان در مقدمه این کتاب می نویسد : من شرح حال افرادی از علما و زهاد و متقیان را ذکر کردم ، تا الگویی در علم و عمل برای دانشمندان باشند . (۳) این اثر رجالی لطیف ، گویای اسامی برخی از شیعیان امیرالمؤمنین (علیه السلام) است . در این کتاب ، شرح احوال ۱۵۸ نفر از راویان ائمه اطهار و علمای شیعه ، بلکه علمای سنی - از آنها که ظن به شیعه بودن آنها بود - گرد آمده است . اولین آنها ابان بن تغلب و آخرین آنها قنبر ، غلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) می باشد . (۴) ۶ . من روی النص علی الأئمة الاثنی عشر من الصحابة و التابعین مجموعه ای است بر اساس حروف معجم و در آن اسامی کسانی که پیرامون امامت ائمه اطهار حدیث نقل کرده اند ، بیان شده است و شاید هم ۱ . الذریعه ، ج ۴ ، ص ۴۴۰ و ج ۲ ، ص ۳۵۸ . ۲ . همان ، ص ۵۱۸ ، ریحانة الادب ، ج ۱ ، ص ۲۳۳ . ۳ . الذریعه ، ج ۱۱ ، ص ۲۹۹ . ۴ . ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۳ ، الذریعه ، ج ۱۱ ، ص ۲۹۹ و ج ۱۰ ، ص ۱۵۹ . صفحه ۱۱۶ فهرست کتاب الانصاف فی النص علی الأئمة الأشراف من آل عبد مناف باشد . از این مجموعه چندین نسخه موجود است . یک نسخه آن همراه کتاب الانصاف در مجموعه شماره ۱۸۷۱ کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است . (۱) ۷ . المیشیه : بعضی آن را از کتابهای سید دانسته اند . (۲) ۱ . الذریعه ، ج ۲۲ ، ص ۲۲۸ ، العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۵۷ . ۲ . ر . ک : اعیان الشیعه ، ج ۱۰ ، ص ۲۵۰ ، زندگی نامه علامه بحرانی ، ص ۱۶۵ . صفحه ۱۱۷

فصل ششم : وداع تا بهشت

درسی در واپسین روزها

بدن نحیفش پس از سالها زحمت و کوشش شبانه روزی دیگر توان حرکت نداشت ، چشمان تیز بینش قدرت خود را از دست داده ، انگشتان باوفایش که عمری سلاح قلم را گرفته و در راه اعتلای اسلام و دفاع از کیان ولایت رقم زده بود ، دیگر توان نگارش نداشت ، اما روح علی گونه اش و افکار بلندش او را آرام نمی گذارد . او روزهای واپسین حیات را می گذراند که به درخواست تنی چند از عالمان بحرین و شاگردانش که در آن اواخر همچون پروانه گرد شمع وجودش می چرخیدند و از خورشید وجودش آخرین توشه ها را بر می گرفتند ، پاسخ مساعد داد و تألیف کتابی در فضایل امیرمؤمنان (علیه السلام) را آغاز کرد . وی کتاب تفصیل علی (علیه السلام) علی الانبیاء اولی العزم را همان گونه که در بستر مرضی آرمیده بود و به علت ضعف ، قدرت حرکت و نوشتن نداشت ، با حافظه قوی فزونی اندوخته ها و تسلط بر اخبار و احادیث ، صفحه ۱۲۰ مطالب را املا می کرد و شاگردان می نوشتند . چهارده روز (۱) بدین صورت گذشت و او املا می فرمود و طلاب و شاگردان می نوشتند ، تا این که کتاب به پایان رسید و یکی دو روز بعد از اتمام کتاب بیشتر حیات نداشت . سید بلند آوازه بحرین بدین گونه تا آخرین لحظات عمر از مجاهدت و نشر معارف دین دست برنداشت ، و در واپسین لحظات عمر درسی بزرگ به همه سالکان وادی علم و معرفت آموخت و زندگی را با عشق علی (علیه السلام) و در راه احقاق حقیقت علوی به پایان برد .

آینده نگر

نابغه حدیث علاوه بر دارا بودن مقامات عالی علمی و زهد و تقوا، از اجتماع و مسائل پیرامون خود آگاه بود و زعیم دینی و اجتماعی مردم، کشتی جامعه را هدایت می کرد. به همین سبب در اواخر عمر شریفش نیز به فکر اجتماع مسلمانان بود. او با الهام الهی به یکی از دست پروردگان خود سفارش می کند که در درس خواندن کوتاهی نکند که مملکت در آینده ای نزدیک به او احتیاج خواهد داشت. در بعضی از فواید استادمان، علامه شیخ سلیمان ماحوزی دیدم که شیخ گفت: روزی با پدرم به دیدن استادمان، علامه سید هاشم بحرانی توبلی رفتیم. هنگامی که بلند شدیم و خداحافظی نمودیم، سید دست مرا ۱. الذریعه، ج ۴، ص ۳۶۰. صفحه ۱۲۱ گرفت و فشرد و فرمود: از کوشش و جدیت در تحصیل کوتاهی مکن، زیرا در آینده نزدیک این مملکت به تو احتیاج دارد. (۱) پیش بینی سید در این مورد صحیح و دقیق بود، و بعد از مدت کوتاهی که سید از دنیا رحلت کرد، ریاست بلاد بحرین به شیخ سلیمان ماحوزی منتقل گردید. (۲) وَلَوْلَا الْأَجَلُ الَّذِي كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لَمْ تَشْتَقِرْ أَرْوَاحَهُمْ فِي أَجْسَادِهِمْ طَرَفَةً عَيْنٍ شَوْقًا إِلَى الثَّوَابِ وَخَوْفًا مِنَ الْعِقَابِ. (۳) قلبش از عشق دیدار یار لبریز شده و جانش از شوق وصال یار به طیران درآمده بود. او دنیایش را وصل به حقیقت آخرت کرده و بهشت رضوان الهی را با چشم دل دیده بود. «فَهُمْ وَالْجَنَّةُ كَمَنْ قَدْ رَأَاهَا فَهُمْ فِيهَا مُنْعَمُونَ». (۴) گرچه در این دنیای خاکی می زیست، روح و جانش در بهشت الهی تنفس می نمود و با اولیای الهی همنشینی داشت، چرا که او عمری با عشق اهل بیت زیست و با کلام آنان سخن گفت. او هرچه گفت از خدا و رسول (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) می گفت، و هر جا نشست مسجد و محراب و محضر درس و کرسی تدریس بود. وی مرزهای ناسوتی را در هم نوردید و دل را با عشق دلدار گره زد، دلی نداشت تا در گرو این عالم خاکی بگذارد، هرچه بود تلاش بود و کوشش و عشق به اعتلای اسلام. او می رفت تا پس از عمری زحمت شبانه روزی و مسافرت های طولانی و ۱ و ۲. انوار البدرین، ص ۱۳۹. ۳. اگر نبود اجل و سرآمد معینی که خداوند برای آنها (متقین) مقرر داشت، روحهای آنها حتی یک چشم برهم زدن از شوق پاداش و از ترس کیفر در چشمشان قرار نمی گرفت». (امامی، و آشتیانی، ترجمه و شرح فشرده ای بر نهج البلاغه، ج ۲، ص ۳۲۴). ۴. «آنها (متقین) به کسی می مانند که بهشت را با چشم دیده و در آن متعینند». (همان جا). صفحه ۱۲۲ بی خوابیها و مجاهدتها در جوار محبوبش بیاساید و در جوار رضوان الهی از خوان نعمتهایش بهره مند گردد. سرانجام، این بزرگمرد تاریخ تشیع و مجاهد خستگی ناپذیر دفاع از حریم قرآن و عترت، در سال ۱۱۰۷ ق. (۱) در بحرین، در قریه نعیم، در منزل شیخ عبدالله بن شیخ حسین بن علی کنبار، به محضر رب الارباب شتافت و به دیدار رسول گرامی اسلام و اهل بیت عصمت و طهارت نایل گشت. جسد مبارکش را با تجلیل تمام به قریه توبلی منتقل و در مقبره ماتینی در مجاور مسجد معروف محل دفن کردند و او برای همیشه در جوار رحمت ایزدی آرمید. (۲) سلام بر او روزی که قدم بر این جهان خاکی گذاشت، و سلام بر لحظه لحظه های عمرش که در راه اعتلای اسلام صرف کرد، و سلام بر آن قلم با ارزشش که از خون شهید بالاتر بود و در دفاع از کیان ولایت رقم خورد، و سلام بر آن انگشتان با وفایش که در هم گره خورد و مشتی بر دهان دشمنان قرآن و ولایت بود، و سلام بر روح پرفتوتش در آن لحظه که از ۱. ریاض العلماء، ج ۵، ص ۳۰۰، فوائد الرضویه، ص ۷۰۶، انوار البدرین، ص ۱۳۷، معجم المؤلفین، ج ۱۳، ص ۱۳۲؛ مصنفی المقال، ص ۴۸۹، لؤلؤة البحرين، ص ۶۴. بنابه نقلی رحلت سید چهار سال بعد از فوت شیخ محمد بن ماجد (متوفی ۱۱۰۵) واقع گردیده است. در این صورت، رحلت سید سال ۱۱۰۹ بوده است. از جمله کسانی که این قول را پذیرفته اند، بغدادی در ایضاح المکنون، ج ۳، ص ۱۷۹ و ج ۴، ص ۱۴۱ و ج ۶، ص ۵۰۳ (به نقل از: العلامة السید هاشم البحرانی، ص ۸۶). ۲. انوار البدرین، ص ۱۳۹، لؤلؤة البحرين، ص ۶۴، زندگی نامه علامه بحرینی، ص ۱۱۰ و ۱۱۱. دختر شیخ علی فرزند شیخ عبدالله، همسر علامه بوده. در واقع سید در منزل جد همسرش سکونت داشته است و معلوم نیست که این منزل به عنوان ارث به زن رسیده بوده یا با اجازه پدرزنش، شیخ علی در این منزل سکونت کرده است. (زندگی نامه علامه بحرین، ص ۱۱۱). صفحه ۱۲۳ کالبد

تن پرواز کرد ، و سلام بر او در آن روز که برانگیخته می شود .

میعادگاه عاشقان

بحرین ، از روزگار کهن سومین پایگاه علمی تشیع همراه با مردمی خوب و متدین و عالم پرور بوده است . مقر ومأوای علمای بزرگ و مجاهدان نام آور در خطه ای از جهان اسلام است . قبور علمای بزرگی همچون فیلسوف بزرگ اسلام ، شارح نهج البلاغه ، میثم بحرانی ، عالم وارسته ، شیخ حسین بن عبدالصمد ، پدر شیخ بهائی ، شیخ حسین بن عصفور و بسیاری از بزرگان اسلام در این کشور قرار دارد . لکن با وجود همه این بزرگان ، مرقد مطهر علامه بحرانی در توبلی دارای قداست و عظمت و محبوبیت خاصی است ، و محل زیارت و استشفای عاشقان اهل بیت (علیهم السلام) و محل نذور و استجابت دعاهاى بندگان خالص خداست . قبر ایشان که در منطقه توبلی بر یک بلندی واقع شده است ، از یک نظر مشرف به خیابان اصلی و از جهت دیگر مشرف بر یک نهر آب است و این ارتفاع و بلندی باقیمانده منزل و مسجد ایشان است و در جلو آن یک فضای وسیع و باز می باشد که ما بین قبر سید و نهر آب فاصله می شود . نمای خارجی مسجد بر توجه و عنایت و تحسین بیشتر نسبت به قبر سابق ، یعنی قبر شیخ حسین بن عصفور دلالت می کند . بر روی قبر سید بارگاهی است که حکایت از عظمت و شوکت او دارد و مردم در اکثر اوقات هفته برای درک فیض زیارتش به این مرقد مقدس آمد و شد می نمایند و محلهایی نیز برای پذیرایی از زوار حرمش مهیاست . (۱) ۱ . محمد حرزالدین ، مراقد المعارف ، ج ۲ ، ص ۳۵۸ ، سید حسن امین ، دائرة المعارف اسلامی شیعه ، ج ۹ ، ص ۴۷ و ۴۶ ، زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۱۱۳ . صفحه ۱۲۴ نمای بیرونی مسجد و قبر علامه سید هاشم بحرانی در بحرین صفحه ۱۲۵

فصل هفتم : یادگاران

فرزندان پاک نهاد

علامه بحرانی علاوه بر توفیق کسب مدارج علمی و نیل به مراتب عالی معنوی ، با تربیت فرزندان عالم و پارسا و هدیه به جامعه اسلامی ، نام و یاد خویش را در صفحات تاریخ فراموش ناشدنی ساخت . سید بحرانی دارای چهار فرزند بوده : ۱ . سید عیسی : او را فردی عالم ، متقی ، محقق و صاحب تألیفات یاد کرده اند . به کتاب زبدة الأصول شیخ بهائی شرحی نیکو دارد و همچنین کتاب نهاییه الإكمال فیما به تقبل الأعمال از تألیفات پدر بزرگوارشان را نسخه برداری کرده است . هم اکنون این نسخه خطی پراج در کتابخانه آستان قدس رضوی (در مجموعه شماره ۱۸۷۱) و در کتابخانه غرب همدان به شماره ۱۱۲ موجود است . (۱) ۱ . عبدالله بلادی ، انوارالبدین ، ص ۱۴۰ ، فارس تبریزیان ، العلامة السید هاشم البحرانی ، ص ۱۶۳ ، آقا بزرگ تهرانی ، کواکب المنتثرة ، ص ۱۸۲ . صفحه ۱۲۸ نمونه خط سید عیسی ، فرزند علامه سید هاشم بحرانی ۲ . سید محسن : گویا این عالم پرهیزکار فرزند بزرگ سید هاشم بوده است . (۱) ۳ . سید محمد جواد : از خصوصیات اخلاقی و مقام علمی ایشان چیزی در دست نیست ، ولی در عظمت مقام علمی همین بس که آقا بزرگ تهرانی در چندین مورد شرح زبده شیخ بهائی را به ایشان نسبت داده است روی می نویسد : شرح زبده ، نوشته سید محمد جواد ، فرزند علامه سید هاشم بحرانی می باشد که در نزد محمد صالح ، فرزند احمد بحرانی معاصر موجود است . (۲) در جای دیگر بعد از نقل کلام مؤلف ریاض العلماء می نویسد : ۱ . زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۹۳ ، زر . ک : ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۰ . ۲ . الذریعه ، ج ۱۳ ، ص ۲۹۹ . صفحه ۱۲۹ یکی از فرزندان او سید محمد جواد ، شارح زبده شیخ بهایی می باشد . شاید منظور صاحب ریاض همان سید محمد جواد باشد . (۱) ۴ . سید علی : سید علی چهارمین فرزند سید بوده و ایشان هم مانند برادرانش دانشمندی فاضل و مقامی عالی و دارای بهره ای فراوان از علم بوده است . (۲) آقا بزرگ تهرانی بعد از

شرح مفصلی که در مورد تفسیر برهان وی بیان فرموده از صاحب ریاض العلماء چنین نقل می کند : سید هاشم بحرانی نزدیک به ۷۵ جلد کتاب از کوچک و بزرگ و متوسط - که اکثر آنها در علوم دینی است - تألیف نموده و لذا به وی علامه بحرین گفته می شود و همه این کتابها را در نزد فرزندش سید علی (شارح زبدۃ الأصول) در اصفهان دیدم . (۳)

برادران

۱. سید کاظم : چنین به نظر می رسد که وی قبل از جناب سید هاشم رحلت نموده و از توصیفهای عالمانه و عارفانه ای که بر روی صندوق قبر ایشان با خط نسخ نوشته شده بر می آید ، وی نیز از عالمان و دانشمندان بحرین بوده است . ۲. سید جعفر . ۳. سید احمد . ۱. آقا بزرگ تهرانی ، مصفی المقال ، ص ۴۸۹ . ۲. زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۹۴ و ۹۵ . ۳. الذریعه ، ج ۳ ، ص ۹۳ . صفحه ۱۳۰ این دو برادر بعد از سید رحلت نموده و در کنار قبر برادرشان دفن گردیده اند . (۱)

از خاندان سید

۱. سید محمد بن سید عبدالجواد : وی عالمی فاضل ، دارای صفات پسندیده و مصحح کتاب جبل المتین است . (۲) برای بیان عظمت مقام ایشان به کلامی از علامه اشاره می کنیم : سید با سعادت ، رشید ، بلند آوازه و با عظمت ، مقدس ، شریف ، صاحب خصلتهای پسندیده و مزیتها بزرگ ، سید محمد فرزند سید عبدالجواد (۳) ۲. سید ابوالحسن علی بن سید محمد : از عموزادگان علامه بحرانی است . عالمی فرزانه و قاضی بحرین بوده است . علامه کتاب مهم تفسیری خود به نام الهادی و مصباح النادی را به درخواست شاه اسماعیل صفوی ، در تاریخ ۱۰۷۷ (۴) به نام ایشان تألیف نموده و با بیانی بسیار شیوا وی را چنین مدح و تمجید کرده است : شخصیت معتمد ، پناهگاه مطمئن ، سید خوش سیمای با وفای با سخاوت ، طاهر النفس ، پاک سرشت ، باذکاوت ، روشنگر عالی منصب ، علوی نسب ، ابوالحسن علی فرزند محمد . (۵) ۱. زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۹۸ و ۹۹ . ۲. آقا بزرگ تهرانی ، الروضة النظرة ، ج ۲ ، ص ۵۰۳ . ۳. علامه بحرانی ، تفسیر الهادی و مصباح النادی (مقدمه) . ۴. ریاض العلماء ، ج ۵ ، ص ۳۰۰ . ۵. تفسیر الهادی و مصباح النادی (مقدمه) . صفحه ۱۳۱

نوادگان علامه بحرانی

۱. سید محمد جواد فرزند سید علی : این عالم فاضل و متقی پس از مدتی اقامت در اصفهان به منظور تبلیغ ، راهی شهر «خنج» (۱) شد که در آن روزگار از نظر تجارت موقعیت عظیمی دارا بود . وی پس از مدتی اقامت در آن شهر ، مسجد مهمی بنا کرد و به ترویج مذهب تشیع پرداخت . زمانی از طرف اهل سنت آن چنان مورد تهدید قرار گرفت که شبانه از خنج به قریه «اسیر» (۲) مهاجرت کرد . مردم اسیر او را محترم داشتند ، به اهالی خنج اعلام کردند که کوچکترین بی - ادبی به محضر سید به منزله جنگ بین دو محل خواهد بود . آقا سید محمد تا پایان عمر در آن محل مانده و در همان جا دعوت حق را لبیک گفت . مزار او امروزه به نام وی معروف می باشد . شایان ذکر است که بعد از سید ، فرزندان وی به شهر «مهر» (۳) که محل سادات و علما ۱. خنج : از شهرهای جنوبی استان فارس ، دارای قدمت تاریخی زیاد و مرکز بخش خنج ، از توابع شهرستان لار است . اکثر ساکنان آن اهل سنت هستند . ۲. اسیر : از روستاهای توابع بخش گله دار ، از توابع شهرستان لامرد است که پیشتر جزء بخش مهر بوده ، ولی بعد از جدایی بخش گله دار در سال ۱۳۷۲ هـ . ش . از مهر به تابعیت گله دار در آمده است . دارای مردمی متدین و شجاع است . ۳. مهر : از شهرهای مرکزی و جنوبی استان فارس است . سادات علما و دانشمندان بسیاری از این شهر برخاسته و منشأ بسیاری از آثار علمی ، سیاسی ، و اجتماعی در داخل و خارج ایران بوده و هستند . از جمله آنان نوادگان علامه بزرگوار بحرانی هستند که اسامی

بعضی از آنها به قرار زیر است : ۱. مرحوم آیه الله حاج سید عباس مُهری ، نماینده امام و امام جمعه کویت که قبر شریفش در جوار حضرت معصومه (س) (مسجد بالاسر) می باشد . ۲. آیه الله حاج سید هاشم علامه مُهری ، از علمای بزرگ خرمشهر ، از شاگردان آیات عظام : آیه الله شاهرودی ، آیه الله حکیم ، آیه الله سید عبدالهادی شیرازی ، امام خمینی ، آیه الله خویی . ۳. استاد و نویسنده گرامی ، آیه الله حاج سید محمد برهانی ، نویسنده کتابهای علم از دیدگاه اسلام ، التفسیر عندالشیعه ، زندگی نامه علامه بحرینی ، کانون پاکان و . . . ۴. استاد و محقق ، آیه الله حاج سید مرتضی مُهری ، از اساتید محترم حوزه علمیه قم . ۵. حضرت آیه الله حاج سید جعفر هاشم زاده ، از علمای بزرگ و سرشناس بحرین . ۶. جناب استاد ، آقای سید محمد جواد مُهری ، مؤلف و مترجم کتابهای آنگاه هدایت شدم ، از آگاهان پیرسید ، در پیشگاه قرآن ، در پیشگاه عترت و . . . اینان همه از نوادگان عالم وارسته ، سید محمد جواد (فرزند سید علی ، فرزند علامه بحرانی) هستند . برای آشنایی بیشتر با این شهر و زندگانی عالمان و دانشمندان آن ، به کتاب سیمای مُهر که از سوی ما نگاشته و به زودی چاپ می شود مراجعه فرمایید . صفحه ۱۳۲ بوده است ، مهاجرت کرده اند . (۱) ۲. سید عبدالرضا بن سید جعفر (متوفی ۱۳۴۴ ق .) : عالم فاضل و زاهد متقی ، آیه الله سید عبدالرضا هاشم زاده ، از دیگر نوادگان علامه بحرانی ساکن در مُهر می باشند . (۲) وی پس از فراگیری مقدمات علم برای تحصیل به نجف اشرف مهاجرت کرد و مراتب عالی علمی را در نزد علمای بزرگ آن زمان ، همچون ، آیه الله العظمی میرزای محمدتقی شیرازی (متوفی ۱۳۳۸) به اتمام رساند و بعد از فراغت از تحصیل به بحرین (زادگاه جد بزرگوارش علامه بحرانی) رفته و در آن جا به امر تبلیغ و هدایت مردم همت گمارد و در پاسخ به درخواست مؤمنان بحرینی ، حسینیه ای که معروف به «ماتم آقا» است ، احداث نمود و کتاب اجابۀ الالتماس فیما یجب علی عامۀ الناس را در اصول و فروع ، از عبادات تا آخر مباحث زکات و خمس به دو زبان عربی و فارسی به رشته تحریر در آورد . (۳) او بعدها به زادگاهش مُهر مهاجرت نمود و در همان جا بدرود حیات گفت و پیکر پاکش در وادی السلام مُهر با احترام تمام به خاک سپرده شد - رحمه الله علیه - . ۱. زندگی نامه علامه بحرینی ، ص ۹۴ - ۹۷ . ۲. الذریعه ، ج ۲۶ ، ص ۲۸ . ۳. همان جا . صفحه ۱۳۳

کتاب نامه

تبریزی ، میرزا علی : مرآت الکتب ، ۴مجلد ، چاپخانه فجر ، ۱۳۶۳ش . تبریزیان ، فارس : علامه سید هاشم بحرانی ، ۱مجلد ، انتشارات علمیه اسلامیة . تهرانی ، آقا بزرگ : الذریعه الی تصانیف الشیعه ، ۲۶مجلد ، چاپ سوم ، دار الاضواء ، بیروت ۱۴۰۳ق . / ۱۹۸۳م . مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال ، چاپ اول ، چاپ خانه دولتی ایران ، تهران ۱۳۷۸ق . الکواکب المنتشرة فی القرن الثانی بعد العشرة ، دست نوشت ، موجود در کتابخانه مرحوم سید عبدالعزیز طباطبایی ، قم . جمعی از نویسندگان : دائرة المعارف تشیع (زیر نظر : احمد صدر حاج سید جواد ، بهاءالدین خرمشاهی ، کامرانی فانی) ، چاپ اول ، مؤسسه دائرة المعارف تشیع باهمکاری شرکت نشر یادآوران ، تهران ۱۳۷۱ش . حرز الدین ، محمد : مرقاة المعارف ، ۲مجلد ، چاپ اول ، منشورات سعید بن جبیر ، قم ، ۱۳۷۱ش . / ۱۹۹۲م . حر عاملی ، محمد بن حسن : امل الآمل ، ۲مجلد ، دار الکتب الاسلامی ، قم ، ۱۳۶۲ش . وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ، تحقیق شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی ، ۲۰مجلد ، چاپ پنجم ، منشورات دار احیاء التراث العربی ، بیروت ، ۱۴۰۳ق . / ۱۹۸۳م . خوانساری ، سید محمد باقر : روضات الجنات ، ۸مجلد ، چاپ اول ، الدار الاسلامیة ، بیروت ۱۴۱۱ق . / ۱۹۹۱م . دزفولی ، شیخ محمد تقی : کفایة الخصام (ترجمه غایة المرام) ، ۱مجلد ، چاپ دوم ، انتشارات کتابفروشی اسلامی ، تهران . دمستانی ، حسن : انتخاب الجید من تنبیهات السید ، دست نوشت ، موجود در کتابخانه سید عزیز طباطبائی . زرکلی ، خیر الدین : الاعلام ، ۱۳مجلد ، چاپ هشتم ، بیروت ، ۱۹۸۹م . زنجانی ، شیخ موسی : الجامع فی الرجال ، ۱مجلد ، چاپ اول ، چاپخانه پیروز ، قم ، ۱۳۹۴ق . سبحانی ، جعفر : خدا و امامت ، تنظیم رضا استادی ، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم ، قم ، ۱۳۶۲ش .

صفحه ۱۳۶ شاملو، حبیب الله: جغرافیای کامل جهان، ۱مجلد، چاپ پنجم (افست)، انتشارات بنیاد، تهران، ۱۳۶۲ش. عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم: طبقات مفسران شیعه، ۴مجلد، چاپ اول، انتشارات نوید اسلام، قم، ۱۳۷۱ش. کحاله، عمر رضا: معجم المؤلفین، ۱۵جلد، مکتبه المثنی و دار احیاء التراث العربی، بیروت. کنتوری، سید اعجاز حسین: کشف الحجب و الاستار عن اسماء الکتب و الاسفار، ۱مجلد، منشورات کتابخانه عمومی آیه الله العظمی مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۹ق. لويس، معلوف: المنجد، ۲مجلد، چاپ اول (افست)، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۲ش. مدرس، میرزا محمد علی: ریحانه الادب، ۸مجلد، چاپ سوم، انتشارات خیام، تهران، ۱۳۶۹ش. مدیر شانه چی، کاظم: علم الحديث و درایه الحديث، ۱مجلد، چاپ یازدهم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۵ش. مجتهد زاده، پیروز: شیخ نشینهای خلیج فارس. محدث قمی، شیخ عباس: الفوائد الرضویه فی احوال علماء المذهب الجعفریه. الکنی و الالقاب، ۳مجلد، چاپ چهارم، منشورات مکتبه الصدر، تهران، ۱۳۹۷ق. مطهری، مرتضی: خدمات متقابل اسلام و ایران، ۱مجلد، انتشارات دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۲ش. نجفی، شیخ محمد حسن: جواهر الکلام، تحقیق شیخ عباس قوچانی، ۴۳مجلد، چاپ هفتم، داراحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۹۸۱م. مکارم شیرازی، ناصر (وهمکاران): تفسیر نمونه، ۲۸مجلد، چاپ سی و دوم، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴ش.

سلامت‌العلمایها

نورفاطمه زهرا

کتابخانه دیجیتال

www.noorfatemah.org